

Στάσεις των Ελλήνων Εφήβων απέναντι στους Μετανάστες σε σχέση με την Εθνική

Ταυτότητα και την Ψυχική τους Υγεία

Γεωργία Εικοσιδέκα (Α.Μ.: 201527)

Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Σχολικής Ψυχολογίας

Σημείωμα της Συγγραφέως

Το δοκίμιο αυτό αποτελεί εργασία που συντάχθηκε για το Τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και υποβλήθηκε τον Φεβρουάριο του 2018.

Η συγγραφέας βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στην εργασία τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Εξεταστική Επιτροπή

1. Βασίλης Παυλόπουλος, αναπληρωτής καθηγητής, Τμήμα Ψυχολογίας (επόπτης)
2. Φρόσω Μόττη – Στεφανίδη, καθηγήτρια, Τμήμα Ψυχολογίας
3. Σπύρος Τάνταρος, καθηγητής, Τμήμα Ψυχολογίας

Summary

The threat that a person feels from a different group other than his own is associated with his mental well-being in two ways. Directly in a negative way, because as the sense of threat increases, mental well-being decreases and indirectly in a positive way, through the mediation of social identity, because as the sense of threat grows, the person's identity is also strengthened, which has a positive effect on his psychological prosperity. The aim of this research is to investigate the relationship between the attitudes of Greek teenagers towards immigrants and their mental health. The survey involved 589 adolescents, students of the first class of high school from various schools in Attica. The questionnaire of the CATCH-EyoU research project, which examines the various forms of participation of young people in social life, what is important to them, but also how similar or different they are from other groups, was given to the participants. The results confirmed the indirect relationship between attitudes and mental health, but not the direct one. Adolescents who hold a negative attitude towards the immigrant group are expected to have a stronger national identity and hence higher levels of mental well-being. On the other hand, high tolerance of adolescents towards immigrants is indirectly linked to reduced psychological well-being through the mediation of reduced identification with the ethnic group.

Key words: Attitudes, immigrants, teens, mental health, national identity

Περίληψη

Η απειλή που νιώθει ένα άτομο από μια ομάδα διαφορετική από τη δική του συνδέεται με την ψυχική του ευεξία με δύο τρόπους. Άμεσα με αρνητικό τρόπο, καθώς όσο αυξάνεται η αίσθηση της απειλής μειώνεται η ψυχική ευεξία και έμμεσα με θετικό τρόπο, μέσω της διαμεσολάβησης της κοινωνικής ταυτότητας, καθώς όσο αυξάνεται η αίσθηση της απειλής ενισχύεται και η ταυτότητα του ατόμου, κάτι που επιδρά θετικά στην ψυχολογική του ευημερία. Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στις στάσεις Ελλήνων εφήβων απέναντι στους μετανάστες και την ψυχική τους υγεία. Στην έρευνα συμμετείχαν 589 έφηβοι, μαθητές της Α' Λυκείου από διάφορα σχολεία της Αττικής. Χορηγήθηκε το ερωτηματολόγιο του ερευνητικού προγράμματος CATCH-EyoU, που μελετά τις διάφορες μορφές συμμετοχής των νέων στην κοινωνική ζωή, τι είναι σημαντικό για εκείνους, αλλά και πόσο όμοιοι ή διαφορετικοί είναι από άλλες ομάδες. Τα αποτελέσματα επιβεβαίωσαν την έμμεση σχέση ανάμεσα στις στάσεις και την ψυχική υγεία, αλλά όχι την άμεση. Οι έφηβοι που διατηρούν αρνητική στάση απέναντι στην ομάδα των μεταναστών, αναμένεται να έχουν πιο ενισχυμένη εθνική ταυτότητα και, συνεπώς, υψηλότερα επίπεδα ψυχικής ευημερίας. Αντίθετα, η ανεκτικότητα των εφήβων απέναντι στους μετανάστες συνδέεται έμμεσα με μειωμένη ψυχολογική ευεξία, μέσω της διαμεσολάβησης της μειωμένης ταύτισης με την εθνική ομάδα.

Λέξεις κλειδιά: Στάσεις, μετανάστες, έφηβοι, ψυχική υγεία, εθνική ταυτότητα

Περιεχόμενα

Περίληψη	2
Πρόλογος	4
Εισαγωγή	6
Στάσεις εφήβων απέναντι στους μετανάστες	6
Στάσεις απέναντι στους μετανάστες, ταυτότητα και ψυχική υγεία	17
Ερευνητικοί στόχοι και υποθέσεις	28
Μέθοδος	31
Συμμετέχοντες	31
Μέσα συλλογής δεδομένων	32
Διαδικασία συλλογής δεδομένων	35
Αποτελέσματα	37
Περιγραφικοί στατιστικοί δείκτες	37
Συνάφεια μεταξύ των στάσεων των εφήβων απέναντι στους μετανάστες, της εθνικής ταυτότητας και της ψυχικής υγείας	38
Διαμεσολάβηση της εθνικής ταυτότητας στη σχέση μεταξύ των στάσεων απέναντι στους μετανάστες και της ψυχικής υγείας των εφήβων	44
Συζήτηση	50
Περιορισμοί και προτάσεις	56
Βιβλιογραφία	59

Πρόλογος

Η παραμονή πολλών μεταναστών στη χώρα, οι συνθήκες διαβίωσής τους και η αντιμετώπιση που λαμβάνουν από τους γηγενείς είναι θέματα που απασχολούν πολύ έντονα την Ελλάδα τα τελευταία χρόνια. Ο αριθμός των ανθρώπων που φτάνουν σε περιοχές της Ελλάδας από διάφορες χώρες και η είσοδος των παιδιών τους στα ελληνικά σχολεία, έχει φέρει πια τους νέους σε άμεση επαφή με τους μετανάστες και τους έχει ωθήσει να δημιουργήσουν τις δικές τους απόψεις πάνω σε αυτό το θέμα αλλά και να αναπτύξουν τις δικές τους συμπεριφορές.

Η στάση που κρατάνε οι νέοι απέναντι στους μετανάστες στην χώρα τους, επηρεάζει βαθιά και με πολλούς τρόπους τη ζωή των μεταναστών, κάτι που έχουμε δει αναλυτικά σε έρευνες των τελευταίων χρόνων. Ο τρόπος, όμως, με τον οποίο η στάση που κρατάνε οι νέοι απέναντι στους μετανάστες επηρεάζει τη δική τους ζωή, είναι ένα θέμα πολύ ενδιαφέρον που δεν έχει ερευνηθεί αρκετά. Για αυτό το λόγο επέλεξα στη διπλωματική μου εργασία να ασχοληθώ με αυτό το θέμα, καθώς είναι σημαντικό, επίκαιρο και χρήσιμο, αφού μπορεί να δείξει τι αντίκτυπο έχει η στάση απέναντι στους μετανάστες στην ταυτότητα και την ψυχοσύνθεση των εφήβων.

Με την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας τελειώνει ουσιαστικά και η μεταπτυχιακή μου φοίτηση, μια περίοδος που θεωρώ πολύ σημαντική για τη ζωή μου μέχρι τώρα. Οφείλω, λοιπόν, να ευχαριστήσω όλους αυτούς που με βοήθησαν και με στήριξαν αυτά τα δύο χρόνια του μεταπτυχιακού και να τους εκφράσω την αμέριστη ευγνωμοσύνη μου.

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επόπτη μου, αναπλ. καθηγητή Βασίλη Παυλόπουλο, η βοήθεια του οποίου καθ' όλη τη διάρκεια υπολοίπισης της εργασίας μου ήταν πραγματικά πολύτιμη. Ο κύριος Παυλόπουλος είναι ένας εξαιρετικός καθηγητής, πάντα πρόθυμος να βοηθήσει άμεσα και αποτελεσματικά σε οτιδήποτε χρειαστεί και η συνεργασία

μαζί του ήταν πολύ ευχάριστη και μοναδική. Του οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ για όλες τις συμβουλές, την καθοδήγηση και τη στήριξη που μου πρόσφερε.

Θα πρέπει να ευχαριστήσω, επίσης, τους μαθητές που αποτέλεσαν το δείγμα της έρευνας, καθώς η συμμετοχή τους ήταν καθοριστική για τη διεξαγωγή της. Τους ευχαριστώ για την προθυμία που έδειξαν και το χρόνο που αφιέρωσαν. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στους διευθυντές και καθηγητές των σχολείων, που βοήθησαν στην όσο το δυνατόν πιο ομαλή πραγματοποίηση της έρευνας.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, που είναι πάντα δίπλα μου και με στηρίζει σε ότι κι αν κάνω και μου δίνει συνεχώς κουράγιο και δύναμη να συνεχίσω. Χωρίς εκείνους δεν θα είχα καταφέρει τίποτα και εκτιμώ όλα όσα μου έχουν προσφέρει. Ένα μεγάλο ευχαριστώ στις φίλες μου, Ράνια και Άλκηστη, που είναι πάντα εκεί σε ότι χρειαστώ, πιστεύουν σε εμένα και με υποστηρίζουν. Τέλος, το μεγαλύτερο ευχαριστώ το οφείλω στις συμφοιτήτριές μου, με τις οποίες μοιραστήκαμε όλες τις δύσκολες αλλά και όλες τις υπέροχες στιγμές του μεταπτυχιακού και ιδιαίτερα στην Άννα, τη Γιώτα και τη Δοξάνα για την πολύτιμη βοήθειά τους στην εργασία μου.

Γεωργία Εικοσιδέκα

Φεβρουάριος, 2018

Στάσεις των Ελλήνων Εφήβων απέναντι στους Μετανάστες σε σχέση με την Εθνική
Ταυτότητα και την Ψυχική τους Υγεία

Στην παρούσα εργασία θα διερευνηθούν οι στάσεις που έχουν οι έφηβοι στην Ελλάδα απέναντι στους μετανάστες που διαμένουν στη χώρα τους, αλλά και πώς σχετίζονται αυτές οι στάσεις με την εθνική ταυτότητα και την ψυχική υγεία των εφήβων. Οι μεταβλητές που ερευνώνται είναι οι στάσεις των εφήβων απέναντι στους μετανάστες στην Ελλάδα, η εθνική ταυτότητα των εφήβων και η ψυχική τους υγεία. Οι στάσεις τους δείχνουν πόσο ανεκτικοί ή εχθρικοί είναι οι έφηβοι απέναντι στους μετανάστες που βρίσκονται στη χώρα τους και πόσο συμφωνούν με την παραμονή τους στην Ελλάδα ή θα προτιμούσαν να απομακρυνθούν από αυτήν. Η εθνική ταυτότητα των εφήβων δείχνει πόσο ισχυρούς δεσμούς έχουν με την Ελλάδα, αν, δηλαδή, νιώθουν ότι ανήκουν και είναι συναισθηματικά κοντά σε αυτή τη χώρα ή αν, με τον καιρό, απομακρύνονται από αυτήν. Όσο για την ψυχική υγεία, αυτή η μεταβλητή αντικατοπτρίζει το αίσθημα της υποκειμενικής ευημερίας που νιώθουν οι έφηβοι, πόσο ισχυρό είναι, δηλαδή, αυτό ή αν υπάρχει παρουσία διάφορων ψυχολογικών συμπτωμάτων, όπως είναι η κατάθλιψη και το άγχος. Ζητούμενο της παρούσας εργασίας είναι να διερευνηθεί η σχέση ανάμεσα στις στάσεις των Ελλήνων εφήβων απέναντι στους μετανάστες και στην ψυχική τους υγεία, αλλά και τι ρόλο παίζει η εθνική τους ταυτότητα στη σχέση αυτή.

Στάσεις Εφήβων απέναντι στους Μετανάστες

Η μετανάστευση στην Ελλάδα. Είναι γνωστό ότι η μετανάστευση αποτελεί ένα μεγάλο κοινωνικό ζήτημα που απασχολεί πολλές χώρες παγκοσμίως. Τα ποσοστά της μετανάστευσης των ανθρώπων σε όλο τον κόσμο αυξάνονται σταθερά κατά την πάροδο των χρόνων, με αποτέλεσμα να προκύπτουν διάφορα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα, αλλά και να δημιουργείται η ανάγκη να βρεθεί ο κατάλληλος τρόπος με τον οποίο θα ανταποκριθεί

καλύτερα η κάθε χώρα στη νέα πολιτισμική πολυμορφία (Murray & Marx, 2013). Η Ελλάδα είναι μια από τις χώρες τις οποίες απασχολεί πολύ το μεταναστευτικό ζήτημα τα τελευταία χρόνια, καθώς ο αριθμός των μεταναστών της συνεχώς αυξάνεται, έχοντας φτάσει πια περίπου το 9% του συνολικού της πληθυσμού (Gropas & Triandafyllidou, 2005). Σήμερα, για πολλούς μετανάστες από τις γειτονικές βαλκανικές χώρες και από χώρες της ανατολικής Ευρώπης, της Μεσογείου, της Ασίας και της Αφρικής, η χώρα μας αποτελεί ενδιάμεσο σταθμό ή μακροπρόθεσμο προορισμό. Στις μέρες μας πια, η Ελλάδα έχει μεταβληθεί σε μια πολυπολιτισμική χώρα και οι πόλεις και η επαρχία της σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Σε όλη την ελληνική επικράτεια, ακόμα και σε απομακρυσμένα χωριά, συναντώνται άτομα τα οποία δεν είναι ελληνικής καταγωγής.

Οι ροές των μεταναστών οι οποίοι συρρέουν στην Ελλάδα προκειμένου να καταφέρουν είτε να μείνουν στη χώρα, είτε να αναχωρήσουν για κάποια άλλη, παρουσιάζουν αυξητική τάση τα τελευταία χρόνια. Η δεύτερη περίπτωση είναι και η επικρατέστερη επιλογή, δεδομένης της υφιστάμενης οικονομικής κατάστασης της Ελλάδας. Ωστόσο, οι μετανάστες δεν έχουν την δυνατότητα να αναχωρήσουν άμεσα, είτε λόγω χρημάτων είτε λόγω νομικών και γραφειοκρατικών διατυπώσεων και, έτσι, αναγκάζονται να παραμείνουν στη χώρα μας (Παπαγεωργίου & Τσιρώνης, 2013). Πολλοί από αυτούς, μάλιστα, παραμένουν σε συνθήκες χαμηλής ποιότητας διαβίωσης. Όπως είναι λογικό, οι μεταναστευτικές ομάδες στην Ελλάδα αποτελούνται από μια μεγάλη ποικιλία διαφορετικών λαών, με διαφορετικές θρησκευτικές, κοινωνικές και πολιτικές αντιλήψεις, διαφορετικά αίτια μετανάστευσης, διαφορετική διάρκεια εγκατάστασης και επομένως διαφορετικά προβλήματα ένταξης στην ελληνική κοινωνία.

Στάσεις απέναντι στους μετανάστες. Είναι φανερό ότι η μεγάλη σε αριθμό και ανεξέλεγκτη, σε ορισμένες περιπτώσεις, έλευση μεταναστών από διαφορετικές εθνικότητες έχει πλέον αλλάξει την πληθυσμιακή σύνθεση της ελληνικής κοινωνίας. Το γεγονός αυτό,

εκτός από τη ζωή των μεταναστών, έχει επιπτώσεις και στη ζωή των γηγενών, καθώς τα δεδομένα στη χώρα που ζουν αλλάζουν. Όταν οι κάτοικοι μιας χώρας έρχονται σε επαφή με άλλα άτομα διαφορετικών χωρών, τότε δίνεται η δυνατότητα στους πρώτους να διευρύνουν τους ορίζοντές τους, να έρθουν σε επαφή με καινούρια στοιχεία, διαφορετικά έθιμα και παραδόσεις, αλλά και νέες πληροφορίες για την θρησκεία, την γλώσσα και τον τρόπο ζωής. Η δυνατότητα συνύπαρξης ατόμων από διαφορετικές κουλτούρες και κοινωνίες μπορεί να οδηγήσει στην μείωση του ποσοστού των προκαταλήψεων και της ρατσιστικής εχθρότητας (Spyrou, 2009). Το αποτέλεσμα μπορεί, όμως, να είναι και αντίθετο.

Όπως σε κάθε αλλαγή, έτσι και στη μαζική μετακίνηση των ατόμων σε μια διαφορετική χώρα, θα υπάρχουν αντιδράσεις και αντιρρήσεις από τα άτομα στις χώρες υποδοχής. Μια μεγάλη μερίδα ατόμων ενδέχεται να θεωρήσουν ότι οι μετανάστες αποτελούν κίνδυνο για την εθνική τους ταυτότητα και τον πολιτισμό τους. Τα άτομα αυτά, είναι εκείνα που πιστεύουν πως οι μετανάστες θα αφομοιωθούν σταδιακά και οι ίδιοι θα καταλήξουν να χάσουν και να ξεχάσουν τα δικά τους ήθη και έθιμα, πράγμα το οποίο δεν τους είναι καθόλου αρεστό και επιθυμητό. Αντίθετα, οι αντιλήψεις αυτές τους κινητοποιούν και τους ωθούν να φέρονται με μεγαλύτερη εχθρότητα και επιφύλαξη απέναντι στους μετανάστες, ανεξαρτήτως χώρας προέλευσης (Hogan, 2006). Η αίσθηση της απειλής και του ανταγωνισμού που μπορεί να νιώθει μια ομάδα ανθρώπων από μια άλλη ομάδα παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στη σχέση και στις συμπεριφορές που θα αναπτυχθούν μεταξύ των ομάδων αυτών (Ward & Masgoret, 2006). Αν οι κάτοικοι της χώρας υποδοχής νιώσουν ότι απειλούνται για κάποιο λόγο από τους μετανάστες, τότε θα διαμορφώσουν αρνητική στάση απέναντί τους. Για παράδειγμα, φαίνεται ότι στις μέρες μας, δεδομένης της κρίσης που υπάρχει στην οικονομία, η κοινή γνώμη απέναντι στους μετανάστες τείνει να είναι αρνητική, κυριώς λόγω του ζητήματος της αγοράς εργασίας (Hatton & Williamson, 2006). Οι γηγενείς που έχουν την πεποίθηση πως οι μετανάστες καλύπτουν θέσεις εργασίας, σε μια χώρα με υψηλά ποσοστά ανεργίας,

αναπτύσσουν αρνητικό συναίσθημα προς αυτούς. Επιπλέον, φαίνεται ότι, κάτι που μπορεί να επηρεάσει αρνητικά τη στάση των κατοίκων απέναντι στους μετανάστες, είναι ακόμη και το κόστος που χρειάζεται να δαπανείται για την κάλυψη της κοινωνικής ασφάλισης και της περίθαλψης των μεταναστών (Borjas, 1999). Η άποψη ότι η ύπαρξη πολλών μεταναστών αποτελεί πρόσθετη επιβάρυνση για το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας, φαίνεται να αντιπροσωπεύει μια μεγάλη μερίδα πολιτών (Dustmann & Preston, 2007).

Η διαμονή μεγάλου αριθμού μεταναστών στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια έχει αλλάξει και τη σύσταση του μαθητικού πληθυσμού. Στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση υπάρχει πια ένα μεγάλο ποσοστό παιδιών μεταναστών, τα οποία έχουν να αντιμετωπίσουν την πρόκληση της διαπολιτισμικής επαφής, που συνεπάγεται τον επιπολιτισμό τους (Berry, 2006). Ο επιπολιτισμός περιέχει στάσεις και συμπεριφορές που έχουν να κάνουν με την εμπλοκή του ατόμου τόσο με τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής όσο και με εκείνον της κοινωνίας υποδοχής, αλλά και με την επίτευξη εθνοπολιτισμικής ταυτότητας, την αίσθηση του ανήκειν σε μια συγκεκριμένη πολιτισμική ομάδα (Berry, 2006. Phinney et al., 2001). Αυτό προϋποθέτει την ψυχολογική προσαρμογή των παιδιών μεταναστών, δηλαδή την καλή ψυχική τους υγεία και την προσωπική ικανοποίηση στη χώρα υποδοχής, αλλά και την κοινωνικοπολιτισμική τους προσαρμογή, την απόκτηση δηλαδή των κατάλληλων συμπεριφορών για τη σύναψη και διατήρηση διαπροσωπικών σχέσεων και την ένταξή τους σε ομαδικά πλαίσια στην καινούρια χώρα διαμονής (Ward & Kennedy, 1993). Σημαντική, βέβαια, είναι και η σχολική προσαρμογή, που έχει να κάνει με την ακαδημαϊκή επάρκεια, το βαθμό εμπλοκής στην τάξη και τη θετική συναναστροφή με τους συνομηλίκους (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic & Masten, 2008).

Μετανάστευση, εφηβεία και σχολική προσαρμογή. Η στάση των συμμαθητών και των εκπαιδευτικών των παιδιών και εφήβων μεταναστών παίζουν σημαντικό ρόλο στην ψυχοκοινωνική τους προσαρμογή. Υπάρχει, γενικά, η τάση ενός μεγάλου αριθμού εφήβων

μεταναστών για εναρμόνιση, όπου συνδυάζεται η διατήρηση των παραδοσιακών στοιχείων των συμπατριωτών τους με την ενεργό εμπλοκή με τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής (Παυλόπουλος, Ντάλλα, Καλογήρου, Μαρκούση & Μόττη-Στεφάνιδη, 2009). Κάποιοι έφηβοι μετανάστες, ωστόσο, επιλέγουν να διατηρούν επαφή μόνο με ομοεθνείς τους, κάτι που τους οδηγεί στο διαχωρισμό ή, αντίθετα, άλλοι μπορεί να εγκαταλείψουν τελείως την εθνοπολιτισμική τους ταυτότητα, να συνδιαλλέγονται μόνο με άτομα της χώρας υποδοχής και να οδηγηθούν στην αφομοίωση (Berry, 2006; Παυλόπουλος, Ντάλλα, Καλογήρου, Μαρκούση & Μόττη-Στεφάνιδη, 2009).

Όσον αφορά την προσαρμογή τους, ορισμένες φορές, παρατηρείται έφηβοι μετανάστες να εμφανίζουν το ίδιο υψηλή ή ακόμη και υψηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση σε σχέση με τους γηγενείς συνομηλίκους, καλύτερη ψυχική υγεία και λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς (Leung, Pe-Pua & Karnilowicz, 2006). Άλλες φορές, παρατηρείται υψηλότερη ακαδημαϊκή επάρκεια σε εφήβους μετανάστες, αλλά παρουσία προβλημάτων εσωτερίκευσης και συμπεριφοράς (Baba, 2001). Σε έρευνες, πάντως, στην Ελλάδα, δεν παρατηρήθηκαν προβλήματα εσωτερίκευσης σε παιδιά μετανάστες, ενώ η ακαδημαϊκή τους επίδοση ήταν παρόμοια ή χαμηλότερη από των γηγενών (Kolaitis, Tsiantis, Madianos & Kotsopoulos, 2003. Motti-Stefanidi et al., 2008). Φαίνεται, επίσης, ότι η εναρμόνιση ως στρατηγική επιπολιτισμού σε εφήβους μετανάστες, σχετίζεται με τα υψηλότερα επίπεδα ψυχολογικής και κοινωνικοπολιτισμικής προσαρμογής τους (Παυλόπουλος, Ντάλλα, Καλογήρου, Μαρκούση & Μόττη-Στεφάνιδη, 2009).

Ανεκτικότητα και προκατάληψη. Γενικότερα, η μετανάστευση είναι, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ένα παγκόσμιο φαινόμενο που έχει εξελιχθεί σε ένα κρίσιμο κοινωνικό ζήτημα θέτοντας αυξανόμενες προκλήσεις σε κράτη, πολίτες και μετανάστες (Cornelius & Rosenblum, 2005). Συνοδεύεται από ανεκτικές ή προκατειλημμένες συμπεριφορές, οι οποίες, ωστόσο, έχουν και κάποιες κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις.

Στην περίπτωση της ανοχής συναντάμε σε μια χώρα κοινωνική συνοχή και απουσία εχθρότητας (Paluck, 2011. Usui, 2008) και στην περίπτωση της προκατάληψης, διάκριση και βία (Jasinskaja-Lahti, Liebkind & Perhoniemi, 2006).

Η πολιτική ανεκτικότητα είναι μία από τις θεμελιώδεις έννοιες της φιλελεύθερης δημοκρατικής θεωρίας. Σύμφωνα με τον Mill (1956), ένας ανεκτικός κοινωνικός προσανατολισμός είναι απαραίτητος, τόσο για την ατομική, όσο και για την κοινωνική πρόοδο. Σε ατομικό επίπεδο, η ελευθερία της έκφρασης είναι ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη των ανθρώπινων δυνατοτήτων και σε κοινωνικό επίπεδο, ένας ανεκτικός κόσμος που ενθαρρύνει την ανταλλαγή ιδεών, είναι πιο πιθανό να παροτρύνει τα άτομα να εξερευνήσουν εναλλακτικές λύσεις, να ξεπεράσουν τις αδύναμες πολιτικές και να ενισχύσουν την ανοχή στη διαφορετικότητα (Avery, 1988). Με δεδομένη την τάση σκληρών αντι-μεταναστευτικών στάσεων που υπάρχει στις δυτικές δημοκρατίες (Semyonov, Raijman & Gorodzeisky, 2006), η διερεύνηση των προκαταλήψεών τους είναι σημαντική για την προστασία των μειονοτήτων και την εικόνα μιας κοινωνίας.

Οι προκαταλήψεις απέναντι στην κοινωνική ομάδα των μεταναστών μπορεί να δημιουργούνται από διάφορες αιτίες και σίγουρα επηρεάζονται από οικονομικούς και εργασιακούς παράγοντες (Mayda, 2006). Οι επιπτώσεις που μπορεί να επιφέρουν οι μετανάστες στην αγορά εργασίας καθορίζουν, εν μέρει, τη στάση των ντόπιων απέναντί τους. Όταν οι ντόπιοι κάτοικοι είναι περισσότερο εξειδικευμένοι, σε ένα συγκεκριμένο τομέα εργασίας, από τους μετανάστες, τότε τείνουν να αναπτύσσουν θετικότερη στάση απέναντί τους, σε αντίθεση με την περίπτωση που οι ντόπιοι είναι λιγότερο εξειδικευμένοι, όπου και αναπτύσσεται αρνητικό συναίσθημα προς αυτούς (Mayda, 2006). Φαίνεται, λοιπόν, ότι άτομα λιγότερο μορφωμένα, ή λιγότερο εξειδικευμένα, που φοβούνται ότι θα πρέπει να ανταγωνιστούν με μετανάστες για μια θέση εργασίας, ή ότι θα αναγκαστούν να παρέχουν εργασία με πολύ χαμηλότερους μισθούς, αντιμετωπίζουν τη μετανάστευση με προκατάληψη.

Αντίθετα, άτομα με υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης και περισσότερες επαγγελματικές δεξιότητες είναι πιθανότερο να αναπτύξουν ευνοϊκότερη στάση απέναντι στους μετανάστες (Hainmueller & Hiscox, 2007). Έχει διαπιστωθεί ότι οι πιο μορφωμένοι άνθρωποι έχουν σημαντικά λιγότερο ρατσιστικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες, δίνουν μεγαλύτερη αξία στην πολιτισμική ποικιλομορφία σε σχέση με άλλους συμπολίτες τους και, συνεπώς, διατηρούν μια πιο ανεκτική στάση απέναντι στη μετανάστευση (Hainmueller & Hiscox, 2007).

Υπάρχουν, ωστόσο, και άλλοι παράγοντες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της στάσης απέναντι στους μετανάστες. Για παράδειγμα, οι πολιτισμικές και εθνοτικές διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στην ομάδα των μεταναστών και σε εκείνη των ντόπιων, επηρεάζει αρκετά τη στάση των τελευταίων (Dustmann & Preston, 2007). Και οι δυο ομάδες, ενδεχομένως, να φοβούνται ότι θα χάσουν την εθνική τους ταυτότητα, κάτι το οποίο έχει ως αποτέλεσμα να γίνεται πολύ δύσκολη η διαδικασία της κοινωνικής ένταξης και από τις δυο πλευρές. Επιπλέον, έχει φανεί ότι, αν οι ντόπιοι θεωρούν ότι οι μετανάστες που ήρθαν στη χώρα τους είναι άτομα επιθετικά ή ανέντιμα, τότε θα περιμένουν ότι και οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ τους θα είναι δύσκολες και δυσάρεστες, με αποτέλεσμα να διαμορφώνουν αρνητικές στάσεις και αντιλήψεις προς αυτούς (Schweitzer, Perkoulidis, Krome, Ludlow & Ryan, 2005). Το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση που οι ντόπιοι φοβούνται ότι κατά την αλληλεπίδραση με τους μετανάστες θα απορριφθούν, θα στενοχωρηθούν, θα γελοιοποιηθούν ή θα τους εκμεταλλευτούν (Schweitzer, Perkoulidis, Krome, Ludlow & Ryan, 2005).

Γενικά, οι χώρες που υποδέχονται μετανάστες τείνουν να τους αντιμετωπίζουν με προκατάληψη, δυσπιστία ή, ακόμη και, αδιαφορία. Συχνά, χρησιμοποιείται ο όρος ξеноφοβία, ο οποίος περιγράφει την συναισθηματική και συμπεριφορική προκατάληψη και άρνηση προς οτιδήποτε θεωρείται ξένο ή περίεργο. Όπως έχει φανεί από νεώτερες έρευνες, η ξеноφοβία ενδέχεται να συνδέεται και με τον εθνοκεντρισμό, ο οποίος χαρακτηρίζεται από

τη στάση και την πεποίθηση κάποιου ότι η ομάδα του ή ο πολιτισμός του είναι ανώτερος από των άλλων (Yakushko, 2009). Όπως είδαμε και πιο πάνω, ο φόβος και η αίσθηση της απειλής παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση προκαταλήψεων απέναντι σε μια εξωτερική ομάδα. Ενδέχεται, ωστόσο, ορισμένες φορές, κάποιοι μετανάστες να στοχοποιούνται και να αντιμετωπίζονται αρνητικά, λόγω της φυλής τους ή της κοινωνικής τους τάξης (Stephan, Renfro, Esses, Stephan & Martin, 2005). Αυτό έχει να κάνει περισσότερο με την έννοια της ξеноφοβίας που αναφέρθηκε.

Εφηβεία και μετανάστευση. Η εφηβεία θεωρείται μια κρίσιμη περίοδος, κατά την οποία συμβαίνουν αλλαγές στις αντιλήψεις των νέων και διαμορφώνεται σιγά σιγά η στάση τους απέναντι στους μετανάστες (Gibson & Bingham, 1982. Verkuyten & Thijs, 2002). Οι έφηβοι στη σύγχρονη Ευρώπη αναμένεται να αναπτύξουν τη δική τους στάση απέναντι στους μετανάστες σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες (Green, 2007). Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας, ορισμένοι έφηβοι υιοθετούν μια πιο ανεκτική στάση απέναντι στους μετανάστες, κάτι που ενδέχεται να μετριάσει το ρατσισμό και τη βία κατά των μεταναστών και να βελτιώσει τη σταθερότητα στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες (Gibson & Bingham, 1982. Paluck, 2011. Usui, 2008). Σε αντίθεση με αυτό, άλλοι μπορεί να αναπτύξουν αρνητικές, ξеноφοβικές συμπεριφορές, οι οποίες αποτελούν παράγοντα επικινδυνότητας για την επιθετικότητα εναντίον μειονοτικών ομάδων (Kuhn, 2004) και την παρενόχληση μεταναστών (Strohmeier et al., 2011. Verkuyten & Thijs, 2002). Είναι, επομένως, ζωτικής σημασίας να κατανοήσουμε πώς αναπτύσσεται η ξеноφοβία και η ανοχή απέναντι στους μετανάστες, καθώς η μείωση της ξеноφοβίας και η προώθηση της ανεκτικότητας μπορεί να είναι αποτελεσματική για την αντιμετώπιση της βίας κατά των μεταναστών.

Δεδομένης της μεγάλης σημασίας που έχουν οι φιλίες και της τάσης που έχουν οι έφηβοι να ενστερνίζονται τις απόψεις των συνομηλίκων και, κυρίως, της παρέας (Brendgen et al., 2001), οι φίλοι μπορεί να παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη των στάσεων

απέναντι στους μετανάστες στην εφηβεία. Οι έρευνες δείχνουν ότι οι φίλοι είναι σημαντικές πηγές πληροφόρησης για τα πρότυπα σχετικά με πολιτικές και κοινωνικές συμπεριφορές και απόψεις (Hjerm, 2005. Kuhn, 2004). Ωστόσο, οι διαδικασίες της φιλίας, που εξηγούν πώς ορισμένοι έφηβοι υιοθετούν τις ξενοφοβικές ή ανεκτικές συμπεριφορές των φίλων τους απέναντι στους μετανάστες, δεν έχουν ερευνηθεί αρκετά. Η επιρροή της φιλίας ή η τάση των φίλων να ενισχύουν τις συμπεριφορές του άλλου (Dishion & Patterson, 2006) είναι μια βασική διαδικασία στην οποία στηρίζεται η ανάπτυξη της στάσης απέναντι στους μετανάστες (Van Zalk, 2013). Προηγούμενες μελέτες έχουν δείξει ότι οι φίλοι μοιάζουν σε ξενοφοβικές συμπεριφορές (Kuhn, 2004). Ένας μηχανισμός μέσω του οποίου συμβαίνει αυτό είναι η επιρροή της φιλίας, όπου οι έφηβοι φίλοι μπορούν να μοντελοποιήσουν και να ενισχύσουν τις συμπεριφορές των άλλων και, έτσι, να γίνονται πιο όμοιοι ο ένας με τον άλλο με την πάροδο του χρόνου (Van Zalk, 2013).

Εκτός από την επιρροή της φιλίας, μια εναλλακτική διαδικασία που μπορεί να εξηγήσει γιατί οι φίλοι τείνουν να μοιάζουν σε ξενοφοβικές συμπεριφορές είναι ότι μπορούν να αναζητήσουν και να γίνουν φίλοι με άλλους που έχουν παρόμοιες ξενοφοβικές συμπεριφορές, μια διαδικασία που χαρακτηρίζεται ως επιλογή φίλου. Η Υπόθεση της Έλξης – Ομοιότητας (Byrne & Nelson, 1965) δηλώνει ότι η ομοιότητα στις στάσεις ενισχύει το σχηματισμό φιλίας, επειδή η επικοινωνία είναι πιο ευχάριστη και προβλέψιμη όταν οι δυαδικοί εταίροι έχουν παρόμοιες συμπεριφορές. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι έφηβοι με παρόμοιες ξενοφοβικές συμπεριφορές μπορεί να αισθάνονται ότι καταλαβαίνουν ο ένας τον άλλον καλύτερα από τους εφήβους με διαφορετικές ξενοφοβικές συμπεριφορές.

Επιπλέον, σύμφωνα με τη Θεωρία της Ισορροπίας (Heider, 1958), οι απόψεις και οι γνωστικές προσεγγίσεις των ατόμων οργανώνονται με ένα αρμονικό και ισορροπημένο τρόπο. Λόγω της επίμονης πεποίθησης ότι οι φίλοι θα πρέπει να είναι παρόμοιοι στις συμπεριφορές και στις πεποιθήσεις, κάτι που συναντάται περισσότερο στην εφηβεία (Morry,

2005. Morry, 2006), κάθε διαφοροποίηση στις στάσεις μπορεί να προκαλέσει μια γνωστική ανισορροπία που αντιμετωπίζεται με προσαρμογές στις πεποιθήσεις (Selfhout et al., 2010). Όταν έφηβοι με τάσεις προς ξενοφοβία είναι φίλοι με άλλους που έχουν ανεκτικές συμπεριφορές προς τους μετανάστες, μπορεί να μειώσουν τις ξενοφοβικές τους τάσεις, επειδή πιστεύουν ότι, αν είναι στενοί φίλοι, θα πρέπει να είναι παρόμοιοι στις πεποιθήσεις τους. Αυτή η διαδικασία μπορεί να γίνει και αντίστροφα: οι ανεκτικές συμπεριφορές μπορεί να μειωθούν, επειδή οι φίλοι εκφράζουν ξενοφοβικές συμπεριφορές. Έτσι, η ξενοφοβία των φίλων μπορεί να επηρεάσει άμεσα την ανοχή των εφήβων προς τους μετανάστες και η ανοχή των φίλων μπορεί να επηρεάσει άμεσα την ξενοφοβία των εφήβων. Αυτό μπορεί να συμβεί και μέσω της επικοινωνίας μεταξύ των φίλων, καθώς οι έφηβοι με πιο ανεκτικές συμπεριφορές μπορούν να τις εκφράσουν και να ενισχύσουν την ανοχή των φίλων τους, δείχνοντας θετικά μη λεκτικά σημάδια όταν μιλούν για την ανεκτικότητα απέναντι στους μετανάστες (Van Zalk, 2013).

Εκτός από τους φίλους, διάφορες αναπτυξιακές και οι κοινωνικές ψυχολογικές θεωρίες έχουν επισημάνει το ρόλο των γονέων, αλλά και της διαδικασίας μετάδοσης χαρακτηριστικών από γενιά σε γενιά, στην ανάπτυξη των στάσεων (Miklikowska, 2016). Μελέτες που έγιναν σε εφήβους βρήκαν σημαντική συσχέτιση μεταξύ των προκαταλήψεων των γονέων και των προκαταλήψεων των παιδιών τους (Duriez & Soenens, 2009. O'Bryan, Fishbein & Ritchey, 2004). Τα άτομα ξεκινούν να αναπτύσσουν τις κοινωνικές και πολιτικές τους απόψεις κατά την εφηβεία και, είναι γεγονός ότι, οι γονείς, λειτουργώντας ως πρότυπο, μπορούν να παίξουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση αυτών των απόψεων. Πρέπει, ωστόσο, να αναφερθεί ότι η συσχέτιση που μπορεί να υπάρχει ανάμεσα στη συμπεριφορά των γονέων και σε εκείνη του παιδιού, αν και συμβατικά ερμηνεύεται ως ένδειξη γονικής επιρροής, μπορεί να οφείλεται και στην επιρροή των εφήβων επάνω στις απόψεις των γονιών ή σε μια γενικότερη αμοιβαία επίδραση (Kerr & Stattin, 2003. McDevitt & Chaffee, 2002).

Έχει παρατηρηθεί, επίσης, ότι το γονικό στυλ επηρεάζει πολύ το αν οι στάσεις γονέων και παιδιών θα μοιάζουν μεταξύ τους. Οι μελέτες δείχνουν ότι το υποστηρικτικό στυλ συσχετίζεται θετικά με την ομοιότητα των γονέων με τα παιδιά τους στις στάσεις και στις αξίες (Knafo & Schwartz, 2003). Οι συμπεριφορές και οι στάσεις των γονιών συσχετίζονται με την προκατάληψη των παιδιών, όταν αυτά ταυτίζονται με τους γονείς τους (Sinclair, Dunn & Lowery, 2005). Ένας γονιός που είναι κοντά με το παιδί του, μπορεί να επικοινωνεί καλά με εκείνο και λειτουργεί υποστηρικτικά απέναντί του, είναι πιο πιθανό να μεταδώσει τις ιδέες του και το παιδί με τη σειρά του να τις υιοθετήσει. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι γονείς μεταδίδουν τα πιστεύω τους στα παιδιά και οι συμπεριφορές τους παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της προκατάληψης και της ανοχής των εφήβων (Miklikowska, 2016).

Από την άλλη, είναι γεγονός ότι δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι οι στάσεις των εφήβων μένουν σταθερές στη μετάβαση προς την ενηλικίωση. Μελέτες που ερευνούν τα ποσοστά απειλής που μπορεί να νιώθει μια ομάδα ανθρώπων δείχνουν ότι οι αλλαγές σε εξωτερικούς παράγοντες, όπως τα επίπεδα ανεργίας για ένα νέο που ψάχνει εργασία, συμβάλλουν στη διαμόρφωση αρνητικής στάσης απέναντι σε άλλες ομάδες, όπως οι μετανάστες (Coenders & Scheepers, 1998). Ωστόσο, αυτό δεν αποδεικνύει κάτι για τη σταθερότητα των στάσεων των εφήβων σε όλη την πορεία της ζωής τους. Δείχνει μόνο ότι άλλοι παράγοντες, εκτός από τους φίλους και την οικογένεια, έχουν κοινωνική επίδραση στα επίπεδα της ξενοφοβίας. Υπάρχουν, βέβαια, ενδείξεις ότι οι συμπεριφορές που διαμορφώνονται κατά τη διάρκεια των εφηβικών ετών είναι αρκετά σταθερές καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής, παρόλο που παρατηρούνται και κάποιες διαφοροποιήσεις (Hjerm, 2005).

Πώς, όμως, αυτές οι συμπεριφορές και οι στάσεις που διαμορφώνουν οι άνθρωποι απέναντι σε άλλες ομάδες επηρεάζουν τη δική τους ψυχοσύνθεση και τη δική τους υγεία; Αυτό είναι ένα πολύ σημαντικό κομμάτι που θα παρουσιαστεί στην επόμενη ενότητα.

Στάσεις απέναντι στους Μετανάστες, Ταυτότητα και Ψυχική Υγεία

Στάση απέναντι στους μετανάστες και ψυχική υγεία. Οι συγκρούσεις που υπάρχουν μεταξύ διαφορετικών ομάδων, συχνά, χαρακτηρίζονται από αντιπαλότητα και βία που μπορεί να κρατήσει πολλά χρόνια και, έτσι, δημιουργείται μια αίσθηση απειλής για τα άτομα που βιώνουν τέτοιες εμπειρίες (Bar Tal, 2004). Η απειλή αυτή ενδέχεται να έχει επιπτώσεις στην ψυχική υγεία των ατόμων που την αισθάνονται. Για παράδειγμα, πρόσφατη έρευνα έδειξε ότι το άγχος και τα προβλήματα στον ύπνο είναι κοινά σε Ισραηλινούς ενήλικες που ζουν υπό την απειλή του πολέμου (Palmieri, Chipman, Canetti, Johnson & Hobfoll, 2010). Η προσλαμβανόμενη απειλή που μπορεί να νιώθει ένα άτομο έχει να κάνει με την πεποίθηση ότι μια δεδομένη εξω – ομάδα είναι, κατά κάποιο τρόπο, επιβλαβής για τη δική του ομάδα. Η απειλή αυτή μπορεί να αφορά κοσμοθεωρίες, αξίες, πεποιθήσεις, σωματική ασφάλεια, εξουσία ή, ακόμη, και επικράτεια (Stephan & Stephan, 2000). Η αίσθηση της απειλής που νιώθει μια ομάδα για μια άλλη εξω – ομάδα, έχει σημαντικές συνέπειες στη σχέση μεταξύ των δύο αυτών ομάδων και παίζει βασικό ρόλο στη δημιουργία προκαταλήψεων και στη διαιώνιση των συγκρούσεων (Schmid et al., 2008). Όταν ένας άνθρωπος αισθάνεται απειλή από τους μετανάστες, τότε αυξάνεται η προκατάληψη και, συνεπώς, νιώθει εχθρότητα προς την ομάδα των μεταναστών. Αντίθετα, ένα άτομο που δεν αισθάνεται ότι απειλείται η ομάδα του, ή ο εαυτός του, από αυτή την εξω – ομάδα, έχει μια στάση ανεκτικότητας απέναντι στους μετανάστες. Πώς, όμως, η στάση που έχει κάποιος απέναντι σε μια εξω – ομάδα επηρεάζει την δική του ψυχική υγεία;

Οι Hobfoll, Canetti-Nisim και Johnson (2006) εξέτασαν Άραβες και Παλαιστίνιους κατοίκους του Ισραήλ, για να βρουν πώς επηρεάζεται η ψυχική υγεία των ατόμων που ζουν σε μια χώρα που εκτίθεται καθημερινά σε έντονες τρομοκρατικές πράξεις. Βρήκαν, λοιπόν, ότι η έκθεση στην τρομοκρατία σχετίζεται με απώλεια ψυχο-κοινωνικών πόρων, συμπτώματα μετατραυματικού στρες, κατάθλιψης και άγχους. Τα άτομα αυτά, που νιώθουν

συνέχεια να απειλούνται από άλλες εθνοτικές ομάδες εκτός της δικής τους, παρουσιάζουν προβλήματα στην ψυχική τους υγεία και μείωση της ψυχικής τους ανθεκτικότητας (Hobfoll, Canetti-Nisim & Johnson, 2006). Ανάλογα αποτελέσματα βρήκαν και ο Johnson με τους συνεργάτες του (2009), σε μια έρευνα με δείγμα Άραβες και Ιουδαίους κατοίκους του Ισραήλ. Φάνηκε ότι η συνεχής έκθεση αυτών των ανθρώπων στην τρομοκρατία και την πολιτική βία, δυσχεραίνει την ψυχική τους υγεία, προκαλεί ένα αίσθημα δυσφορίας, δημιουργεί συμπτώματα κατάθλιψης και μετατραυματικού στρες και οδηγεί, στη συνέχεια, τα άτομα αυτά να αναπτύξουν μια στάση εθνοκεντρισμού και υποστήριξης της πολιτικής βίας. Αυτό, λοιπόν, με τη σειρά του, έχει επιπλέον αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχική τους υγεία, καθώς η στάση αυτή επιβαρύνει την ψυχολογική τους κατάσταση και τους δημιουργεί άγχος και δυσφορία (Johnson et al., 2009).

Φαίνεται, λοιπόν, όπως βλέπουμε από έρευνες των τελευταίων χρόνων, ότι η αρνητική στάση που μπορεί να κρατάει κάποιος απέναντι σε μια εξω – ομάδα γιατί νιώθει ότι απειλείται από αυτήν, επηρεάζει αρνητικά την ψυχολογική κατάσταση και την ψυχική του ευεξία. Αυτό εντοπίζεται και σε μια πρόσφατη έρευνα των Muldoon και Schmid (2015), οι οποίες εξέτασαν, ανάμεσα σε άλλα, την ψυχική υγεία των κατοίκων της Βόρειας Ιρλανδίας, μιας χώρας με έντονες διαμάχες ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες, καθώς υπάρχει μια μερίδα ατόμων που επιθυμεί να παραμείνει η χώρα μέρος του Ηνωμένου Βασιλείου και μια άλλη που επιθυμεί την επανένωσή της με τη Δημοκρατία της Ιρλανδίας. Ανάμεσα στα ευρήματα, φάνηκε ότι όσο μεγαλύτερη είναι η προσλαμβανόμενη απειλή που νιώθει μια ομάδα από μία άλλη, τόσο φτωχότερα είναι τα επίπεδα ψυχολογικής ευημερίας της. Η αρνητική επιρροή που έχει το αίσθημα της απειλής στην ψυχική υγεία, γίνεται ακόμη πιο έντονη όταν υπάρχει συχνή έκθεση σε αντιπαλότητα, πολιτική βία και αντιπαράθεση ανάμεσα στις δύο ομάδες (Muldoon & Schmid, 2015). Όσο περισσότερο εκτίθεται ένα άτομο στη σύγκρουση με μια εξω – ομάδα, τόσο μεγαλύτερη απειλή νιώθει από αυτήν και, έτσι, τόσο περισσότερο

μειώνεται η ψυχική του ευεξία και δημιουργούνται προβλήματα. Συνεπώς, ένα άτομο που αισθάνεται να απειλείται από τους μετανάστες και αναπτύσσει αρνητική στάση απέναντί τους, ενδέχεται να παρουσιάζει χαμηλότερα επίπεδα ψυχολογικής ευημερίας, σε σχέση με κάποιον που έχει αναπτύξει μια πιο ανεκτική στάση προς αυτούς.

Όπως φαίνεται, λοιπόν, η εχθρική στάση κάποιου απέναντι σε μια δεδομένη εξω – ομάδα, επηρεάζει αρνητικά την ψυχική του υγεία. Μπορεί, όμως, αυτή η σχέση να λειτουργήσει και ανάποδα; Είναι, δηλαδή, εφικτό η ανεκτική στάση κάποιου απέναντι σε μια διαφορετική ομάδα να επηρεάσει θετικά την ψυχολογική του κατάσταση; Μια ενδιαφέρουσα απάντηση σε αυτό το ερώτημα δίνουν οι Alnaji, Askari και Refae (2016), οι οποίοι εξέτασαν το αν η ανεκτικότητα απέναντι στις ομάδες που διαφέρουν μπορεί να βελτιώσει την ευημερία μιας κοινωνίας. Βρήκαν, λοιπόν, ότι υπάρχει σημαντική θετική συσχέτιση ανάμεσα στην ευημερία μιας κοινωνίας και την ανεκτικότητα της συγκεκριμένης κοινωνίας προς τους μετανάστες και, μάλιστα, διαπίστωσαν ότι οι αλλαγές στην ευημερία μιας κοινωνίας, μπορούν κατά ένα μεγάλο ποσοστό να εξηγηθούν από αλλαγές στην ανεκτικότητά της απέναντι στην ομάδα των μεταναστών (Alnaji, Askari & Refae, 2016). Τα στοιχεία αυτά έρχονται σε συμφωνία και με ευρήματα προηγούμενων μελετητών, που διερεύνησαν τα οφέλη της διαφορετικότητας στην κοινωνική απόδοση αλλά και στην κοινωνία στο σύνολό της (Dos Reis, Castillo & Dobón, 2007). Φαίνεται ότι η ανοχή, όχι μόνο απέναντι στους μετανάστες, αλλά και γενικότερα απέναντι σε διαφορετικές ομάδες, μπορεί να βελτιώσει την ευημερία μιας κοινωνίας. Η ανεκτικότητα απέναντι στις διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις των πολιτών, η μείωση της διάκρισης και της βίας προς τις μειονότητες και η προάσπιση της ισότητας των φύλων είναι στοιχεία που μπορούν να καλυτερεύσουν την ψυχική κατάσταση και ευημερία μιας ολόκληρης κοινωνίας (Alnaji, Askari & Refae, 2016).

Όπως είδαμε παραπάνω, υπάρχουν πολλοί παράγοντες που επηρεάζουν την ανοχή των ανθρώπων και μπορούν να την αυξήσουν ή να τη μειώσουν. Σήμερα, που χιλιάδες οικογένειες μεταναστεύουν στην Ευρώπη και αυτό φέρνει τόσο μεγάλες αλλαγές, η ανεκτικότητα μπορεί ακόμη να υπάρχει; Μπορούν οι χώρες να συνεχίσουν να ανέχονται την ποικιλομορφία, παρόλο που η υπερβολική ποικιλομορφία ενδέχεται να έχει αρνητικές επιπτώσεις στους πόρους μιας χώρας; Κάποιοι ερευνητές, σχετικά με τη σχέση ανάμεσα στην ανεκτικότητα και την ευημερία μιας κοινωνίας, υποστηρίζουν ότι οι πάρα πολλές διαφορετικές ομάδες επηρεάζουν αρνητικά μια κοινωνία, μέχρι η κοινωνία να σταθεροποιηθεί και όλες οι ομάδες σε αυτήν να αρχίσουν να δουλεύουν μαζί (Alnaji, Askari & Refae, 2016. Dos Reis, Castillo & Dobón, 2007). Βέβαια, παρόλο που, μέχρι στιγμής, οι χώρες που ανέχονται την ποικιλομορφία είναι ευημερούσες, καλά διαχειριζόμενες και, σε ορισμένες περιπτώσεις, παγκόσμιοι ηγέτες σε πολλούς τομείς, ωστόσο, κάποιοι ερευνητές σημειώνουν ότι η ανοχή, από μόνη της, δεν είναι αρκετή (Wise & Tschirhart, 2000). Οι νέες έρευνες εξετάζουν τώρα και ισχυρότερους παράγοντες, που μπορούν να επηρεάζουν καλύτερα τις κοινωνίες.

Στάση απέναντι στους μετανάστες και ταυτότητα. Αν και η αίσθηση της απειλής που μπορεί να νιώθει κάποιος από μια άλλη ομάδα μπορεί, όπως είδαμε, να επηρεάζει αρνητικά την ψυχική του υγεία, η αίσθηση αυτή δεν έχει μόνο αρνητικές συνέπειες για τη ζωή κάποιου. Προηγούμενη έρευνα έδειξε ότι η απειλή που νιώθει κάποιος από μια εξω – ομάδα μπορεί να φέρει και θετικά αποτελέσματα, καθώς, όταν κάποιος αντιλαμβάνεται αυτή την απειλή, τείνει να ταυτίζεται και να δένεται περισσότερο με την δική του ομάδα (Branscombe, Ellemers, Spears & Doosje, 1999a). Το να ταυτίζεται κάποιος με άλλα άτομα, με τα οποία μοιράζεται κοινά γνωρίσματα και χαρακτηριστικά, είναι ένα σημαντικό κομμάτι του αυτοπροσδιορισμού του. Διάφορες θεωρίες για την κοινωνική ταυτότητα, υπογραμμίζουν τη σημασία της συλλογικής ένταξης και τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει το να είσαι μέλος

μιας ομάδας στη συμπεριφορά κάποιου (Tajfel, 1981. Brewer & Gardner, 1996). Αυτές οι επιπτώσεις μπορεί να περιλαμβάνουν συναισθήματα έλξης προς τα μέλη της ομάδας, στερεοτυπική απόρριψη μελών άλλων εξω – ομάδων, κοινωνική επιρροή και προνομιακή μεταχείριση προς τα άτομα της δικής του ομάδας (Brewer & Gardner, 1996. Hogg & Terry, 2000. Hewstone, Rubin & Willis, 2002).

Πώς διαμορφώνεται, όμως, ο αυτοπροσδιορισμός μας κατά τη διάρκεια της ζωής μας; Παρόλο που πολλά στοιχεία του εαυτού μας είναι αρκετά μεταβλητά, υποστηρίζεται ότι η ιδέα του εαυτού μας και της εικόνας μας παραμένει σταθερή στο χρόνο. Όχι μόνο βλέπουμε τον εαυτό μας και τους άλλους σαν κάτι σταθερό, αλλά δημιουργούμε και κοινωνικές καταστάσεις που υποστηρίζουν την εικόνα που έχουμε για τον εαυτό μας (Swann, 1983). Σε όλη τη διάρκεια της ζωής μας, ωστόσο, γίνονται μεταβάσεις, που μπορεί να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στον αυτοπροσδιορισμό μας, γιατί κατά τη διάρκεια αυτών των μεταβάσεων, μπορεί να κριθεί απαραίτητη η προσαρμογή μας στις αλλαγές και στα νέα δεδομένα. Η προσαρμογή αυτή, όμως, μπορεί να είναι κάτι παραπάνω από μια στιγμιαία απάντηση στην πίεση μιας κατάστασης και μπορεί να οδηγήσει σε θεμελιώδεις αλλαγές στο νόημα και τη σημασία της ταυτότητας που έχουμε (Ruble, 1994. Deaux, 1993). Οι αλλαγές αυτές αποκτούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όταν αφορούν κατηγορίες της κοινωνικής ταυτότητας, όπως η εθνικότητα ή το φύλο, που θεωρούνται αρκετά ανθεκτικές στις αλλαγές.

Η σημασία της εθνικής ταυτότητας για το άτομο, πάντως, είναι καλά τεκμηριωμένη. Ενσωματώνεται σε ένα πολυδιάστατο πλαίσιο, που σχετίζεται με παράγοντες όπως η γλώσσα, το πολιτισμικό υπόβαθρο, η γεωγραφική περιοχή, η κοινωνική τάξη αλλά και οι πολιτικές συγκρούσεις (Phinney, 1990. Giles, Llado, McKirnan & Taylor, 1979. Giles, Taylor & Bourhis, 1977. Giles, Taylor, Lambert & Albert, 1976. Christian, Gadfield, Giles & Taylor, 1976). Οι Ethier και Deaux (1990) υποστήριξαν ότι η δύναμη της εθνικής ταυτότητας προβλέπεται σημαντικά από παράγοντες όπως η γλώσσα που ομιλείται στο σπίτι, η εθνική

σύνθεση της γειτονιάς και το ποσοστό των φίλων ενός μαθητή που ανήκουν στην ίδια εθνική ομάδα. Αν, όμως, η εθνική ταυτότητα υποστηρίζεται από ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο, τι γίνεται όταν το περιεχόμενο αυτό αλλάξει; Σύμφωνα με διάφορες θεωρίες που αφορούν την κοινωνική ταυτότητα και την κατηγοριοποίηση του εαυτού σε μια ομάδα, μια τέτοια αλλαγή ενισχύει περισσότερο την ταυτότητα αλλά και την ταύτιση του ατόμου με την ομάδα στην οποία ανήκει (Hogg & Terry, 2000. Hogg & Turner, 1987. Waddell & Cairns, 1986). Η αλλαγή αυτή, μπορεί να περιλαμβάνει την εμφάνιση μιας νέας διαφορετικής ομάδας, η οποία, ενδεχομένως, να συγκρούεται με την άλλη λόγω διαφορετικού υπόβαθρου, διαφορετικών χαρακτηριστικών, αλλά και διαφορετικών συμφερόντων. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η σύγκρουση αυτή ενισχύει την ταύτιση του ατόμου με την εθνική ομάδα στην οποία ανήκει. Αυτό ανακάλυψαν και οι Christian, Gadfield, Giles και Taylor (1976), όταν διερεύνησαν το αν η εθνική ταυτότητα είναι πολυδιάστατη και επιρρεπής στις αλλαγές στο κοινωνικό περιεχόμενο, χρησιμοποιώντας ως δείγμα Ουαλούς εφήβους. Ζήτησαν, λοιπόν, σε κάποιους από αυτούς να γράψουν μια έκθεση σχετική με τη σύγκρουση Ουαλίας – Αγγλίας και φάνηκε ότι, όταν η διένεξη μεταξύ των δύο ομάδων κατέστη σημαντική, η ταύτιση των νέων με την ομάδα τους ήταν ισχυρότερη.

Νεότερες έρευνες συμφωνούν με αυτά τα ευρήματα. Οι Schmid και Muldoon (2015) επισήμαναν ότι το πόσο θα επηρεάσει η αίσθηση της απειλής από μια εξω – ομάδα την ταυτοποίηση του ατόμου με την ομάδα του, εξαρτάται από το πόσο εκτίθεται αυτό το άτομο σε πολιτικές συγκρούσεις και διαμάχες. Υποστήριξαν, λοιπόν, ότι όσο μεγαλύτερη είναι η έκθεση του ατόμου, άμεση ή έμμεση, σε πολιτικές συγκρούσεις, τόσο περισσότερο ενισχύεται η κοινωνική του ταυτότητα. Ως εκ τούτου, η ισχυρή κοινωνική ταυτότητα μπορεί να θεωρηθεί ως ένας σημαντικός μηχανισμός αντιμετώπισης των απειλών μεταξύ ομάδων σε πληθυσμούς με υψηλότερη άμεση ή έμμεση έκθεση σε σύγκρουση. Σε μια δεδομένη κατάσταση, όμως, ο πληθυσμός είναι εξαιρετικά ετερογενής όσον αφορά την έκθεσή του στις

συγκρούσεις, δηλαδή μια οποιαδήποτε διαμάχη δεν επηρεάζει το κάθε άτομο με τον ίδιο τρόπο. Ωστόσο, φαίνεται ότι η αντιλαμβανόμενη απειλή από μια εξω – ομάδα είναι περισσότερο πιθανό να έχει πιο βαθιές επιδράσεις στην κοινωνική ταυτοποίηση για εκείνο το ποσοστό του πληθυσμού, το οποίο παρουσιάζει μεγαλύτερη έκθεση στη σύγκρουση (Schmid & Muldoon, 2015).

Όπως φαίνεται, λοιπόν, η εθνική ταυτότητα κάποιου είναι κάτι αρκετά σταθερό, που, όμως, μπορεί να επηρεαστεί από αλλαγές στο κοινωνικό περιεχόμενο, οι οποίες ενδέχεται να οδηγήσουν και σε αλλαγές στην ταυτότητα. Όταν κάτι στο περιβάλλον αλλάζει, τότε το άτομο, θέλοντας να διατηρήσει την εθνική του ταυτότητα, βρίσκει νέα στοιχεία και νέους τρόπους για να την υποστηρίξει και, συχνά, όλη αυτή η αλλαγή οδηγεί στο να την ενισχύσει ακόμη περισσότερο (Ethier & Deaux, 1994). Σε ορισμένες περιπτώσεις, βέβαια, κυρίως όταν πρόκειται για παιδιά, έχει φανεί ότι οι αλλαγές στην εθνική ταυτότητα, εξαρτώνται από το πώς νιώθει το άτομο για την ομάδα στην οποία ανήκει. Στην περίπτωση μιας προσλαμβανόμενης απειλής από μια εξω – ομάδα, εκείνοι που αξιολογούν θετικά την ομάδα τους, παρουσιάζουν ενίσχυση της εθνικής τους ταυτότητας, ενώ εκείνοι που την αξιολογούν αρνητικά, παρουσιάζουν μειωμένη ταύτιση με την εθνοτική τους ομάδα (Ethier & Deaux, 1994).

Η απειλή που μπορεί να νιώθει κάποιος από μια ομάδα διαφορετική από τη δική του, όπως για παράδειγμα μπορεί να είναι οι μετανάστες, έχει συχνά, όπως είδαμε, αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχική του ευημερία, ενδέχεται, όμως, να έχει θετικά αποτελέσματα στην κοινωνική του ταυτότητα και στο αίσθημα του ανήκειν. Αυτό, ωστόσο, δε συμβαίνει μόνο στην περίπτωση που κάποιος νιώθει απειλή για την ομάδα του, αλλά και όταν νιώθει ότι υπάρχει διάκριση εναντίον της ομάδας του (Cronin, Levin, Branscombe, van Laar & Tropp, 2012). Ο Branscombe και οι συνεργάτες του (1999b), στο μοντέλο απόρριψης – ταυτοποίησης, εξηγούν ότι η αίσθηση της απόρριψης, μπορεί να έχει αρνητικές επιπτώσεις

στην ευημερία, αλλά ενδέχεται να φέρει και θετικά αποτελέσματα, καθώς μπορεί να ωθήσει τα άτομα να ταυτιστούν πιο έντονα με την ομάδα τους, κάτι το οποίο μπορεί να χρησιμεύσει ως μηχανισμός αντιμετώπισης του δυσάρεστου συναισθήματος της απόρριψης. Το να νιώθει, λοιπόν, κάποιος διάκριση και απόρριψη προς την ομάδα στην οποία ανήκει, τον οδηγεί στο να ταυτίζεται καλύτερα με αυτήν και, συνεπώς, ενισχύει την ταυτότητά του (Haslam, O'Brien, Jetten, Vormedal & Penna, 2005. Schmitt, Spears & Branscombe, 2003. Crocker, Luhtanen, Blaine & Broadnax, 1994). Φαίνεται, λοιπόν, ότι η πιθανή σύγκρουση της ομάδας στην οποία ανήκει κάποιος με μια άλλη διαφορετική ομάδα, ωθεί κατά κάποιο τρόπο το άτομο αυτό να δεθεί και να ταυτιστεί περισσότερο με την ομάδα του, κάτι που ενισχύει, δηλαδή, την ταυτότητά του. Συνεπώς, ένα άτομο που νιώθει εχθρότητα απέναντι σε μια ομάδα εκτός της δικής του, τείνει να ταυτίζεται πιο έντονα με την ομάδα στην οποία ανήκει (Branscombe, Ellemers, Spears & Doosje, 1999a).

Κοινωνική ταυτότητα και ψυχική υγεία. Αυξανόμενα ερευνητικά αποτελέσματα των τελευταίων χρόνων πιστοποιούν τη θετική σχέση μεταξύ κοινωνικής ταυτοποίησης και ψυχικής υγείας (Jetten, Haslam & Alexander, 2012. Haslam, Reicher & Levine, 2012). Φαίνεται, δηλαδή, ότι όσο πιο ισχυρή είναι η κοινωνική ταυτότητα κάποιου, τόσο καλύτερα είναι και η ψυχική του κατάσταση.

Γνωρίζουμε, γενικά, ότι το να είναι κάποιος απομονωμένος και να μην μπορεί να έχει κοινωνικές συνδιαλλαγές, όπως για παράδειγμα κάποιος που βρίσκεται στη φυλακή, έχει βαθιά αρνητικές επιπτώσεις στην ανθεκτικότητα, την υγεία και την ευημερία του. Το ίδιο ισχύει και για άτομα που δεν μπορούν πια να επιδιώξουν μια ενεργή κοινωνική ζωή, είτε λόγω κάποιας ασθένειας ή λόγω μεγάλης ηλικίας, τα οποία, συχνά, γίνονται ψυχολογικά ευάλωτα (Jetten, Haslam & Alexander, 2012). Αντίθετα, η ένταξή μας σε κοινωνικές ομάδες και η αλληλεπίδρασή μας με αυτές, φαίνεται ότι παίζει βασικό ρόλο στο να ξεπεράσουμε μια σειρά από στρεσογόνες καταστάσεις, που μπορεί να περιλαμβάνουν μια αρρώστια, μια

τραυματική αλλαγή στη ζωή μας ή, ακόμη και, μια μεροληπτική μεταχείριση που έχουμε δεχτεί από κάποιον (Jetten, Haslam & Alexander, 2012). Το να είμαστε, δηλαδή, καλά ενσωματωμένοι σε ένα κοινωνικό δίκτυο προσφέρει πολύ σημαντικά οφέλη στην υγεία και την ψυχική μας ευημερία. Η καλή κοινωνική συνδετικότητα που έχει κάποιος δημιουργεί πολύ θετικές επιπτώσεις στην ψυχολογική του υγεία (Haslam, Jetten, Postmes & Haslam, 2009). Για παράδειγμα, μια πρόσφατη ανάλυση έδειξε ότι το μέγεθος της θετικής επιρροής που έχουν οι κοινωνικές σχέσεις και η κοινωνική ένταξη στη θνησιμότητα μπορεί άνετα να συγκριθεί με το κόψιμο του καπνίσματος και το ίδιο ισχύει για την παχυσαρκία, την υψηλή καρδιακή πίεση και την σωματική αδράνεια (Holt-Lunstad, Smith & Layton, 2010).

Όλα αυτά ενισχύουν το γεγονός ότι η κοινωνική ένταξη συνεισφέρει θετικά στην ψυχική υγεία του ανθρώπου. Ο Robert Putnam (2000), μετά από έρευνα σχετικών στοιχείων, κατέληξε στο ότι “αν δεν ανήκεις σε καμία ομάδα και αποφασίσεις να ενταχθείς σε κάποια, μειώνεις τον κίνδυνο να πεθάνεις μέσα στον επόμενο χρόνο στο μισό”. Αυτό υποδεικνύει το βαθύ τρόπο με τον οποίο μας επηρεάζουν το κοινωνικό μας περιβάλλον και οι κοινωνικές μας σχέσεις. Επιπλέον, δείχνει ότι η ενεργή συμμετοχή και η ισχυρή ένταξή μας σε ομάδες, ενδεχομένως να μπορεί να λειτουργήσει σαν ένας τρόπος να “εμβολιαστούμε” και να μπορούμε να απωθήσουμε τις απειλές που δημιουργούνται για την ψυχική μας υγεία (Jetten, Haslam & Alexander, 2012).

Ωστόσο, είναι σημαντικό να καταλάβουμε τον τρόπο με τον οποίο το κοινωνικό δίκτυο μας προσφέρει αυτή την προστασία. Αυτό, λοιπόν, έχει να κάνει με την έννοια της ταυτότητας, που αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα. Η κοινωνική ταυτότητα περιλαμβάνει την αίσθηση του εαυτού που αποκτά κάποιος από τη συμμετοχή του σε κοινωνικές ομάδες (Tajfel, 1979. Tajfel & Turner, 1979). Έτσι, όταν σκεφτόμαστε για τον εαυτό μας, τον ορίζουμε όχι απλά ως “εγώ”, αλλά πιο σημαντικά ως “εμείς”. Στις περισσότερες έρευνες για την κοινωνική ταυτότητα μέχρι τώρα, το ζήτημα ήταν πώς

σχετίζονται και αλληλεπιδρούν άτομα που ανήκουν σε διαφορετικές ομάδες, θέματα, δηλαδή, που αφορούσαν τα κοινωνικά στερεότυπα και τις διακρίσεις. Τα τελευταία χρόνια, όμως, υπάρχει αρκετό ενδιαφέρον για το πώς καθορίζουν η ένταξη σε ομάδες και η κοινωνική ταυτότητα την ψυχική υγεία του ανθρώπου (Jetten, Haslam & Alexander, 2012). Έχει φανεί, λοιπόν, ότι η ισχυρή κοινωνική ταυτότητα έχει την ικανότητα να λειτουργήσει ως “θεραπεία”, η οποία μπορεί να προωθήσει την προσαρμογή και να ενισχύσει την ψυχική ευημερία ατόμων που αντιμετωπίζουν ασθένειες, τραυματισμούς, ψυχικά τραύματα και στρεσογόνες καταστάσεις (Jetten, Haslam & Alexander, 2012).

Αίσθηση της απειλής, κοινωνική ταυτότητα και ψυχική υγεία. Είδαμε ότι η ανεκτική ή εχθρική στάση κάποιου απέναντι σε μια ομάδα, διαφορετική από αυτήν στην οποία ανήκει, επηρεάζει τόσο την ψυχική ευημερία του ατόμου, όσο και την αίσθηση του ανήκειν και την ταυτότητά του. Η εχθρική στάση απέναντι σε μια εξω – ομάδα και η αίσθηση της απειλής από εκείνην που μπορεί να νιώθει ένα άτομο, έχει αρνητικές επιπτώσεις στην ευημερία του, δυσχεραίνει την ψυχική του υγεία και μπορεί, ακόμη, να δημιουργήσει συμπτώματα κατάθλιψης και στρες (Hobfoll, Canetti-Nisim & Johnson, 2006. Johnson et al., 2009. Schmid & Muldoon, 2015). Από την άλλη, η αποδοχή της διαφορετικότητας και η στάση ανεκτικότητας απέναντι σε μια άλλη ομάδα, όπως είναι οι μετανάστες σε μια χώρα, λειτουργεί ωφέλιμα για ένα άτομο ή μια κοινωνία, καθώς βελτιώνει την ψυχική υγεία και αυξάνει την ευημερία (Alnaji, Askari & Refae, 2016. Dos Reis, Castillo & Dobón, 2007). Ωστόσο, η μη ανεκτική στάση απέναντι σε μια εξω – ομάδα και η έντονη αίσθηση της απειλής έχει θετικές επιπτώσεις για την ταυτότητα κάποιου. Ένα άτομο που νιώθει να απειλείται η ομάδα του από μια άλλη εξωτερική ομάδα και, επομένως, αισθάνεται εχθρότητα απέναντι σε αυτήν, τείνει να ταυτίζεται περισσότερο με τη δική του ομάδα, κάτι που ενισχύει και ενδυναμώνει την κοινωνική ή εθνική ταυτότητά του (Branscombe, Ellemers, Spears & Doosje, 1999a. Hogg & Terry, 2000. Hogg & Turner, 1987. Christian, Gadfield, Giles &

Taylor, 1976). Μπορεί, όμως, αυτή η θετική επιρροή που έχει η αίσθηση της απειλής από μια ομάδα στην ταυτότητα κάποιου να μετριάσει την αρνητική επιρροή της στην ψυχική υγεία;

Αν και η αίσθηση της απειλής από μια εξω – ομάδα έχει άμεσες αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχολογική ευημερία του ατόμου, έχει, ωστόσο, θετικές επιπτώσεις στην κοινωνική ταυτότητά του, η οποία, όπως είδαμε, επηρεάζει με θετικό τρόπο την ψυχική υγεία. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να περιμένουμε ότι η ενισχυμένη κοινωνική ταυτοποίηση ανακουφίζει ορισμένες από τις αρνητικές επιπτώσεις της αντιλαμβανόμενης απειλής στην ψυχική ευεξία. Με άλλα λόγια, η αίσθηση της απειλής, λόγω της θετικής σχέσης της με την κοινωνική ταύτιση, μπορεί, επίσης, να συνδέεται θετικά με έμμεσο τρόπο με την ψυχολογική ευημερία.

Οι Schmid και Muldoon (2015), σε σχετική έρευνά τους, διαπίστωσαν ότι η αντιλαμβανόμενη απειλή από μια εξω – ομάδα σχετίζεται άμεσα με αρνητικό τρόπο με την ψυχική ευημερία κάποιου και, την ίδια στιγμή, σχετίζεται με αυτήν και θετικά, με έμμεσο τρόπο μέσω της κοινωνικής ταυτοποίησης. Η σχέση, δηλαδή, ανάμεσα στην αίσθηση της απειλής και την ψυχική υγεία αποτελείται από δύο “διαδρομές”. Οι επιπτώσεις της απειλής που νιώθει κάποιος για την ομάδα του από μια διαφορετική ομάδα στην ευημερία του, μπορούν να μετριαστούν από την ενισχυμένη κοινωνική ταυτοποίησή του με την απειλούμενη ομάδα. Η εχθρική στάση που μπορεί να έχει κάποιος για άτομα έξω από τη δική του ομάδα, όπως μπορεί να είναι οι μετανάστες, τον κάνει να ταυτιστεί περισσότερο με την ομάδα στην οποία ανήκει, ενισχύει την ταυτότητά του (Branscombe, Ellemers, Spears & Doosje, 1999a. Ethier & Deaux, 1994), κάτι που ανακουφίζει κάποιες από τις άμεσες αρνητικές επιπτώσεις που έχει η μη ανεκτική αυτή στάση στην ψυχική υγεία του (Schmid & Muldoon, 2015).

Εκτός από την αίσθηση της απειλής από μια εξω – ομάδα, παρόμοια ευρήματα παρατηρούνται και στην περίπτωση άλλων στρεσογόνων καταστάσεων που μπορεί να νιώθει κάποιος για εκείνον ή την ομάδα του, όπως είναι η αντιλαμβανόμενη διάκριση (Branscombe,

Schmitt & Harvey, 1999b). Έρευνες έχουν δείξει ότι το να νιώθει κάποιος διάκριση εις βάρος της ομάδας στην οποία ανήκει έχει αρνητικές επιπτώσεις για πολλούς τομείς της ψυχικής του υγείας (Finch, Kolody & Vega, 2000. Jasinskaja-Lahti, Liebkind, Jaakkola & Reuter, 2006. Liebkind & Jasinskaja-Lahti, 2000), το αίσθημα αυτό, όμως, μπορεί να μην έχει πάντα μόνο αρνητική έκβαση για την ευημερία (Porter & Washington, 1993. Verkuyten, 2001). Όπως είχε αναφερθεί και παραπάνω, η αντιλαμβανόμενη διάκριση εναντίον της ομάδας στην οποία ανήκει κάποιος, μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες για την ψυχική υγεία του ατόμου που τη νιώθει, τον ωθεί, όμως, στο να ταυτιστεί πιο έντονα με την ομάδα του (Haslam, O'Brien, Jetten, Vormedal & Penna, 2005. Schmitt, Spears & Branscombe, 2003. Crocker, Luhtanen, Blaine & Broadnax, 1994). Η σχέση αυτή, δηλαδή, λειτουργεί αντισταθμιστικά, καθώς η ισχυρή κοινωνική ταυτοποίηση που δημιουργεί η αίσθηση της διάκρισης, μετριάξει τις αρνητικές επιπτώσεις της αίσθησης αυτής στην ψυχική υγεία του ατόμου (Branscombe, Schmitt & Harvey, 1999b), αφού η δυνατή ταυτότητα σχετίζεται θετικά με την ευημερία. Η εχθρική στάση, λοιπόν, που διατηρεί κάποιος απέναντι σε μια εξω – ομάδα επηρεάζει, με έμμεσο τρόπο, θετικά την ψυχική του υγεία, με την παρέμβαση της ισχυροποιημένης κοινωνικής ταυτότητας που αυτή δημιουργεί (Schmid & Muldoon, 2015).

Ερευνητικοί Στόχοι και Υποθέσεις

Η παρούσα έρευνα χρησιμοποιεί δεδομένα της ευρύτερης έρευνας που διεξάγεται από το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, μια έρευνα που αποτελεί κομμάτι του Ευρωπαϊκού προγράμματος CATCH–EyoU και μελετά την κοινωνική και πολιτική εμπλοκή των εφήβων. Το CATCH–EyoU έχει στόχο να αναγνωρίσει τους παράγοντες που εντοπίζονται σε διαφορετικά επίπεδα (ψυχολογικά, αναπτυξιακά, κοινωνικά, κ.α.), οι οποίοι επηρεάζουν την ενεργό συμμετοχή των νέων στην Ευρώπη. Μέσω διαφορετικών μελετών, ποιοτικής, ποσοτικής και ενεργού παρέμβασης στα σχολεία, το πρόγραμμα θα προσφέρει μια πολύπλευρη κατανόηση των διάφορων παραγόντων που επηρεάζουν τις αντιλήψεις των νέων

στην Ευρώπη και των τρόπων με τους οποίους οι νέοι εμπλέκονται στην κοινωνία, προσφέροντας στους πολιτικούς φορείς νέα μέσα για να κατανοήσουν καλύτερα αυτή τη γενιά, πώς, δηλαδή, προσεγγίζουν τις δημόσιες αρχές και πώς συμμετέχουν έμπρακτα αλλά και συμβολικά στην οικοδόμηση των κοινωνιών στις οποίες κατοικούν και πώς διαμορφώνουν τα κυβερνητικά καθεστώτα υπό τα οποία ζουν. Αυτή η νέα αντίληψη θα συμβάλει στο να έρθει η Ευρωπαϊκή Ένωση πιο κοντά με τους πολίτες της, όχι μόνο τους νέους (Constructing AcTive CitizensHip with European Youth, 2017).

Η παρούσα έρευνα έχει ως στόχο τη μελέτη των στάσεων των εφήβων απέναντι στους μετανάστες σε Ελληνικά σχολεία, σε σχέση με την δική τους εθνική ταυτότητα και την ψυχική τους υγεία.

Στην παρούσα μελέτη, λοιπόν, θα διερευνηθεί αν η στάση των εφήβων απέναντι στους μετανάστες συσχετίζεται με την ψυχική τους ευημερία και ποια είναι η συναφειακή σχέση που προκύπτει. Με ποιους τρόπους, δηλαδή, συνδέεται η στάση των εφήβων απέναντι στους μετανάστες με την υποκειμενική τους ευτυχία και την ψυχική τους υγεία; Θα μελετηθούν, λοιπόν, τα ερωτήματα: Τι συνάφεια υπάρχει ανάμεσα στη στάση των εφήβων απέναντι στους μετανάστες και την ψυχική τους υγεία; Υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των στάσεων των εφήβων απέναντι στους μετανάστες και της εθνικής τους ταυτότητας; Ποια είναι η συσχέτιση μεταξύ της εθνικής τους ταυτότητας και της ψυχολογικής τους ευημερίας;

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να ελέγξει τη θεωρία των Schmid και Muldoon (2015) για τη διπλή συσχέτιση της προσλαμβανόμενης απειλής για την ομάδα κάποιου και της ψυχολογικής ευημερίας, άμεσης αρνητικής και έμμεσης θετικής, μέσω της κοινωνικής ταυτότητας που παρεμβάλλεται ανάμεσα στις δυο μεταβλητές. Πώς αυτή η θεωρία προσαρμόζεται σε εφήβους στην Ελλάδα και στη στάση τους απέναντι στους μετανάστες; Αναμένουμε, λοιπόν, στα ευρήματά μας, ότι θα υπάρχει άμεση θετική συσχέτιση ανάμεσα στις στάσεις των εφήβων απέναντι στους μετανάστες και την ψυχική τους υγεία, αλλά και

έμμεση αρνητική συσχέτιση ανάμεσά τους, μέσω την παρεμβολής της εθνικής ταυτότητας. Περιμένουμε, δηλαδή, ότι όσο μεγαλύτερη είναι η ανεκτικότητα των εφήβων απέναντι στην ομάδα των μεταναστών, τόσο καλύτερη θα είναι η ψυχική τους υγεία και, ταυτόχρονα, όσο χαμηλότερη είναι η ανεκτικότητα, τόσο πιο ενισχυμένη θα είναι η εθνική τους ταυτότητα, κάτι που, με τη σειρά του, θα επηρεάζει θετικά την υποκειμενική ευτυχία και την ψυχική υγεία των εφήβων (Schmid & Muldoon, 2015).

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Το δείγμα που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα είναι το δείγμα της έρευνας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών για την κοινωνική και πολιτική εμπλοκή των εφήβων, το οποίο απαρτιζόταν από μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε σχολεία της Αττικής. Η έρευνα αυτή, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, αποτέλεσε κομμάτι του Ευρωπαϊκού προγράμματος CATCH–EyoU για τους νέους και χρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση, Πρόγραμμα–Πλαίσιο για την Έρευνα και την Καινοτομία Horizon 2020 ('H2020–EU.3.6. – Europe in a changing world – inclusive, innovative and reflective societies').

Το δείγμα της έρευνας, λοιπόν, αποτελούνταν από 589 εφήβους, μαθητές της Α' Λυκείου. Η ηλικία τους κυμαινόταν από τα 14 έως τα 17 έτη, με μέσο όρο ηλικίας 15,10 (Τ.Α = 0,394). Σχετικά με το φύλο των συμμετεχόντων, από τα 589 παιδιά τα 354 ήταν κορίτσια (60,1%) και τα 235 αγόρια (39,9%). Όσο για το επίπεδο εκπαίδευσης των γονιών τους, 18 παιδιά απάντησαν ότι η μητέρα τους έχει ολοκληρώσει το Δημοτικό (3,1%), 66 το Γυμνάσιο (11,2%), 205 το Λύκειο (34,8%), 54 παιδιά απάντησαν ότι η μητέρα τους είναι απόφοιτη κάποιου ΙΕΚ (9,2%), 111 απόφοιτη ΑΕΙ ή ΤΕΙ (18,8%), 61 παιδιά έχουν μητέρα με μεταπτυχιακό (10,4%), 13 παιδιά έχουν μητέρα με διδακτορικό (2,2%) και 61 παιδιά απάντησαν ότι δεν ξέρουν (10,4%). Όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα, 23 παιδιά απάντησαν ότι ο πατέρας τους έχει τελειώσει το Δημοτικό (3,9%), 83 το Γυμνάσιο (14,1%), 176 το Λύκειο (29,9%), 78 κάποιο ΙΕΚ (13,2%), 106 ΑΕΙ ή ΤΕΙ (18%), 43 έχουν μεταπτυχιακό (7,3%), 12 έχουν διδακτορικό (2%) και 68 παιδιά απάντησαν ότι δεν γνωρίζουν (11,5%).

Η μέθοδος της δειγματοληψίας ήταν συμπτωματική, το δείγμα, δηλαδή, είναι μη τυχαίο και δεν προσφέρει πλήρη κάλυψη όλης της Ελληνικής επικράτειας, καθώς

αποτελούνταν μόνο από σχολεία της περιφέρειας της Αττικής. Συνεπώς, μπορεί να γενικευθεί μόνο στην Αττική και όχι σε όλη την Ελλάδα.

Μέσα Συλλογής Δεδομένων

Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο του ερευνητικού προγράμματος CATCH–EyoU, που μελετά τις διάφορες μορφές συμμετοχής των νέων στην κοινωνική ζωή και στα κοινά. Το ερωτηματολόγιο αυτό αναζητά πότε και πώς συμμετέχουν οι νέοι ενεργά στις κοινότητές τους, τι είναι σημαντικό για εκείνους, αλλά και πόσο όμοιοι ή διαφορετικοί είναι από άλλα άτομα ή ομάδες. Περιλαμβάνει ενότητες όπως “Οι απόψεις σου για την κοινωνία και τα δημόσια θέματα”, “Η συμμετοχή σου στην κοινωνική ζωή και στα κοινά”, “Εσύ και η καθημερινότητά σου”, “Ατομικές δυνατότητες και δυσκολίες” και “Άτομα, ομάδες και κοινωνικές σχέσεις”.

Το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει κλίμακες όπως “Στάσεις απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση”, “Δημοκρατικές Αξίες”, “Εθνικισμός” και “Πολιτικό Ενδιαφέρον”. Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας χρησιμοποιήθηκαν τα δεδομένα από τις κλίμακες του ερωτηματολογίου “Στάσεις – Attitudes”, “Υποκειμενική Ευτυχία – Subjective well-being”, “Ψυχολογικά Συμπτώματα – Psychological symptoms” και “Εθνική Ταυτότητα – National Identity”.

Για τον υπολογισμό της αξιοπιστίας των κλιμάκων του ερωτηματολογίου χρησιμοποιήθηκε ο δείκτης Cronbach alpha, έτσι ώστε να υπολογιστεί η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας για τις κλίμακες του ερωτηματολογίου που χρησιμοποιήθηκαν για την παρούσα έρευνα.

Κλίμακα στάσεων απέναντι στους μετανάστες. Για τη μελέτη των στάσεων των εφήβων απέναντι στους μετανάστες χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα των στάσεων, η οποία μετράει ανεκτικές στάσεις, πόσο ανεκτικοί είναι, δηλαδή, οι έφηβοι απέναντι στην ομάδα των μεταναστών στη χώρα τους. Περιλαμβάνει 6 στοιχεία που αντικατοπτρίζουν τη στάση

κάποιου προς τους μετανάστες (π.χ. “Οι μετανάστες τείνουν να παίρνουν τις ευκαιρίες απασχόλησης από τους ντόπιους”, “Η ελληνική κυβέρνηση δε βοηθάει αρκετά τους πρόσφυγες”). Βαθμολογείται με μια πενταβάθμια κλίμακα που κυμαίνεται από το 1 = Διαφωνώ απόλυτα μέχρι το 5 = Συμφωνώ απόλυτα. Υψηλή βαθμολογία στην κλίμακα στάσεων σημαίνει ότι ο έφηβος είναι ανεκτικός και έχει μια πιο θετική στάση απέναντι στους μετανάστες. Χαμηλή βαθμολογία σημαίνει ότι η στάση του είναι πιο αρνητική – εχθρική απέναντι σε αυτούς. Ο δείκτης αξιοπιστίας της κλίμακας είναι Cronbach alpha = 0,42 (χαμηλή αξιοπιστία).

Κλίμακα υποκειμενικής ευτυχίας. Για τη μελέτη της ψυχολογικής ευημερίας χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα της υποκειμενικής ευτυχίας. Περιλαμβάνει 4 στοιχεία, τα οποία αντικατοπτρίζουν την προσωπική ευημερία του ατόμου και το πώς νιώθει για τη ζωή (π.χ. “Ο τρόπος που λειτουργεί η κοινωνία μας έχει νόημα για σένα;”, “Οι άνθρωποι είναι βασικά καλοί;”). Βαθμολογείται με μια πενταβάθμια κλίμακα που κυμαίνεται από το 1 = Καθόλου μέχρι το 5 = Πάρα πολύ. Υψηλή βαθμολογία στην κλίμακα υποκειμενικής ευτυχίας σημαίνει ότι ο έφηβος νιώθει ευημερία και είναι ψυχολογικά καλά, ενώ χαμηλή βαθμολογία σημαίνει ότι η ψυχολογική του κατάσταση και ευεξία είναι σε χαμηλά επίπεδα. Ο δείκτης αξιοπιστίας της κλίμακας είναι Cronbach alpha = 0,64.

Κλίμακα ψυχολογικών συμπτωμάτων. Για τη μελέτη της ψυχικής υγείας χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα των ψυχολογικών συμπτωμάτων, η οποία χωρίζεται στις υποκλίμακες “Κατάθλιψη”, “Θυμός – Εχθρότητα” και “Άγχος – Φόβος”. Η κλίμακα αυτή αντικατοπτρίζει την ψυχική υγεία των εφήβων, ανάλογα με τις δυσκολίες και τα συμπτώματα που παρουσιάζουν. Η υποκλίμακα της κατάθλιψης περιλαμβάνει 9 στοιχεία (π.χ. “Νιώθω χωρίς ελπίδα για το μέλλον”, “Νιώθω μοναξιά”), η υποκλίμακα της εχθρότητας περιλαμβάνει 6 στοιχεία (π.χ. “Έχω εκρήξεις θυμού που δε μπορώ να ελέγξω”, “Καυγαδίζω συχνά”) και η υποκλίμακα του φόβου περιλαμβάνει 5 στοιχεία (π.χ. “Φοβάμαι ξαφνικά χωρίς λόγο”,

“Νιώθω τόση ανησυχία, ώστε να μη μπορώ να κάτσω σε ένα μέρος”). Βαθμολογείται με μια πενταβάθμια κλίμακα που κυμαίνεται από το 1 = Καθόλου μέχρι το 5 = Πάρα πολύ. Υψηλή βαθμολογία στην κλίμακα ψυχολογικών συμπτωμάτων σημαίνει ότι η ψυχική υγεία του εφήβου βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα, ενώ χαμηλή βαθμολογία σημαίνει ότι δεν παρουσιάζει συμπτώματα, άρα η ψυχική του υγεία είναι σε καλό επίπεδο. Ο δείκτης αξιοπιστίας της υποκλίμακας της κατάθλιψης είναι Cronbach alpha = 0,88. Ο δείκτης αξιοπιστίας της υποκλίμακας της εχθρότητας είναι Cronbach alpha = 0,84. Ο δείκτης αξιοπιστίας της υποκλίμακας του φόβου είναι Cronbach alpha = 0,82 και, τέλος, ο δείκτης αξιοπιστίας για το σύνολο της κλίμακας των ψυχολογικών συμπτωμάτων είναι Cronbach alpha = 0,93.

Κλίμακα εθνικής ταυτότητας. Για τη μελέτη της εθνικής ταυτότητας χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα της εθνικής (Ελληνικής) ταυτότητας, η οποία μετράει το πόσο ισχυρή είναι η εθνική ταυτότητα του ατόμου και χωρίζεται στις υποκλίμακες “Εθνική Ταυτότητα – Αίσθηση του ανήκειν”, “Εθνική Ταυτότητα – Αναζήτηση” και “Εθνική Ταυτότητα – Αναθεώρηση”. Η υποκλίμακα της αίσθησης του ανήκειν περιλαμβάνει 3 στοιχεία και αντικατοπτρίζει το πόσο ισχυρούς δεσμούς έχει ο έφηβος με την Ελλάδα (π.χ. “Το να είμαι Έλληνας/ίδα μου δίνει αυτοπεποίθηση”). Η υποκλίμακα της αναζήτησης περιλαμβάνει 3 στοιχεία και αντικατοπτρίζει το πόσο ο έφηβος ενδιαφέρεται και αναζητά πληροφορίες και γνώση για την Ελλάδα (π.χ. “Συχνά σκέφτομαι τι σημαίνει να είσαι Έλληνας/ίδα”). Η υποκλίμακα της αναθεώρησης περιλαμβάνει 3 στοιχεία και αντικατοπτρίζει την απομάκρυνση του εφήβου από την Ελληνική του ταυτότητα (π.χ. “Νομίζω ότι στο άμεσο μέλλον θα μπορούσα να αλλάξω τις απόψεις μου για το τι σημαίνει να είσαι Έλληνας/ίδα”). Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να πούμε ότι η αίσθηση του ανήκειν και η αναζήτηση είναι οι θετικές πλευρές της εθνικής ταυτότητας, ενώ η αναθεώρηση είναι η αρνητική της πλευρά. Όλα τα στοιχεία βαθμολογούνται με μια πενταβάθμια κλίμακα που κυμαίνεται από το 1 = Διαφωνώ απόλυτα μέχρι το 5 = Συμφωνώ απόλυτα. Υψηλή

βαθμολογία στις υποκλίμακες αίσθηση του ανήκειν και αναζήτηση και χαμηλή βαθμολογία στην υποκλίμακα αναθεώρηση σημαίνει ότι η εθνική ταυτότητα του εφήβου είναι ισχυρή, ενώ χαμηλή βαθμολογία στις υποκλίμακες αίσθηση του ανήκειν και αναζήτηση και υψηλή βαθμολογία στην υποκλίμακα αναθεώρηση σημαίνει ότι ο έφηβος δε νιώθει τόσο δεμένος με την Ελλάδα και αναζητά την ταυτότητά του. Ο δείκτης αξιοπιστίας της υποκλίμακας της αίσθησης του ανήκειν είναι Cronbach alpha = 0,82. Ο δείκτης αξιοπιστίας της υποκλίμακας της αναζήτησης είναι Cronbach alpha = 0,75 και ο δείκτης αξιοπιστίας της υποκλίμακας της αναθεώρησης είναι Cronbach alpha = 0,71.

Διαδικασία Συλλογής Δεδομένων

Η διαδικασία για τη συλλογή των δεδομένων της έρευνας έγινε με τη συμβολή μιας ομάδας ερευνητικών βοηθών. Λίγες μέρες πριν τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων από τους μαθητές, περνούσε από το εκάστοτε σχολείο κάποιος από την ερευνητική ομάδα για να μοιράσει τις φόρμες συγκατάθεσης από τον κηδεμόνα, καθώς, αφού τα παιδιά ήταν ανήλικα, έπρεπε να υπάρχει η γραπτή συναίνεση των γονέων. Έτσι, την ημέρα που πήγαιναν οι ερευνητικοί βοηθοί στο κάθε σχολείο για τη χορήγηση, μοίραζαν ερωτηματολόγια μόνο στα παιδιά που είχαν επιστρέψει υπογεγραμμένη τη φόρμα συγκατάθεσης από τον κηδεμόνα. Όποιο παιδί ήθελε να συμμετέχει αλλά δεν είχε τη φόρμα, δε μπορούσε να συμπληρώσει το ερωτηματολόγιο.

Η συμμετοχή στην έρευνα ήταν εθελοντική, δεν υπήρχε κάποιο κίνητρο ή κάποια αποζημίωση για τους συμμετέχοντες και όποιο παιδί δεν ήθελε να συμμετέχει, καθόταν απλά στην τάξη και περίμενε ή έβγαινε στο προαύλιο μέχρι να ολοκληρωθεί η διαδικασία. Εκτός από τις πληροφορίες που έδινε το ερωτηματολόγιο, οι μαθητές που συμμετείχαν ενημερώνονταν και προφορικά για τους βασικούς στόχους της έρευνας και, αν κάποιος είχε κάποια πρόσθετη απορία, μπορούσε να απευθυνθεί στους ερευνητικούς βοηθούς για διευκρινίσεις. Οι μαθητές ενημερώθηκαν, επίσης, ότι η συμμετοχή στην έρευνα είναι

ανώνυμη και εμπιστευτική και, αν, για οποιοδήποτε λόγο, κατά τη διάρκεια της συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου, κάποιο παιδί επιθυμούσε να σταματήσει, μπορούσε να το κάνει όποτε ήθελε.

Αποτελέσματα

Σε αυτό το κεφάλαιο, θα παρουσιαστούν τα ευρήματα από την ανάλυση των δεδομένων. Τα ποσοτικά δεδομένα του ερωτηματολογίου αναλύθηκαν με βάση το πρόγραμμα Statistical Package of Social Sciences (SPSS) έκδοση 21.

Περιγραφικοί Στατιστικοί Δείκτες

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 1, οι παράγοντες που παρουσίασαν τους υψηλότερους μέσους όρους ήταν οι δύο θετικοί παράγοντες της Εθνικής Ταυτότητας. Πιο συγκεκριμένα, ο παράγοντας της Αίσθησης του ανήκειν έχει τον υψηλότερο μέσο όρο ($M = 4,13$) και, αμέσως μετά, ακολουθεί ο παράγοντας της Αναζήτησης με τον δεύτερο υψηλότερο μέσο όρο ($M = 3,44$). Αντίθετα, ο αρνητικός παράγοντας της Εθνικής Ταυτότητας, ο παράγοντας της Αναθεώρησης, ήταν αυτός που παρουσίασε το χαμηλότερο μέσο όρο από όλους τους παράγοντες που ερευνήθηκαν ($M = 2,26$). Σε σχετικά υψηλό επίπεδο κυμάνθηκε και ο παράγοντας των Στάσεων των εφήβων απέναντι στους μετανάστες ($M = 3,33$). Κοντά σε αυτό το επίπεδο εμφανίζονται και οι απαντήσεις των εφήβων για την Υποκειμενική τους Ευτυχία ($M = 3,02$).

Στον ίδιο Πίνακα, φαίνεται ότι οι έφηβοι αναφέρουν σχετικά μικρή συχνότητα εμφάνισης Ψυχολογικών Συμπτωμάτων, με τον παράγοντα της Εχθρότητας να έχει το μεγαλύτερο ($M = 2,58$) και τον παράγοντα του Φόβου να έχει το μικρότερο μέσο όρο ($M = 2,33$). Ο παράγοντας της Κατάθλιψης φαίνεται να έχει μέσο όρο 2,46, όσο και ο γενικός παράγοντας των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων στο σύνολό τους ($M = 2,46$).

Συνάφεια μεταξύ των Στάσεων των Εφήβων απέναντι στους Μετανάστες, της Εθνικής Ταυτότητας και της Ψυχικής Υγείας

Μία από τις σημαντικές παραμέτρους αυτής της έρευνας ήταν η εξέταση της συνάφειας μεταξύ των παραγόντων των Στάσεων απέναντι στους μετανάστες, της Εθνικής Ταυτότητας των εφήβων και της Ψυχικής τους Υγείας. Για την εξέταση αυτών των

συναφειών χρησιμοποιήθηκε ο δείκτης Pearson r . Βρέθηκαν αρκετές στατιστικά σημαντικές συνάφειες τόσο μεταξύ των υποκλιμάκων κάθε παράγοντα ξεχωριστά, όσο και σε συνδυασμό μεταξύ των διαφορετικών παραγόντων.

Πίνακας 1

Περιγραφικοί Στατιστικοί Δείκτες και Συντελεστές Αξιοπιστίας των Υπό Μελέτη Κλιμάκων για το Συνολικό Δείγμα

Παράγοντες	# προτ.	M.O.	T.A.	Min	Max	Alpha
Στάσεις	5	3,33	0,82	1	5	0,42
Υποκειμενική Ευτυχία	4	3,02	0,72	1	5	0,64
Ψυχολογικά Συμπτώματα – Κατάθλιψη	9	2,46	0,93	1	5	0,88
Ψυχολογικά Συμπτώματα – Εχθρότητα	6	2,58	0,99	1	5	0,84
Ψυχολογικά Συμπτώματα – Φόβος	5	2,33	0,93	1	5	0,82
Ψυχολογικά Συμπτώματα (σύνολο)	20	2,46	0,82	1	5	0,93
Εθνική Ταυτότητα – Αίσθηση του ανήκειν	3	4,13	0,95	1	5	0,82
Εθνική Ταυτότητα – Αναζήτηση	3	3,44	1,04	1	5	0,75
Εθνική Ταυτότητα – Αναθεώρηση	3	2,26	1,06	1	5	0,71

Συνάφεια μεταξύ των στάσεων απέναντι στους μετανάστες και της ψυχικής υγείας των εφήβων. Στον Πίνακα 2 βλέπουμε τη σχέση ανάμεσα στη στάση των εφήβων απέναντι στους μετανάστες, την υποκειμενική τους ευτυχία και τα ψυχολογικά συμπτώματα. Παρατηρούμε, αρχικά, ότι η συνάφεια ανάμεσα στις Στάσεις και στην Υποκειμενική Ευτυχία είναι μηδενική ($r = 0,01$). Επιπλέον, στον Πίνακα 2 παρατηρούμε ότι οι συνάφειες μεταξύ του παράγοντα των Στάσεων και των παραγόντων των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων είναι όλες πολύ χαμηλές και στατιστικά ασήμαντες. Επομένως, οι στάσεις των εφήβων απέναντι

στους μετανάστες δεν έχουν στατιστικά σημαντική συνάφεια με την Υποκειμενική Ευτυχία και τα Ψυχολογικά τους Συμπτώματα.

Πίνακας 2

Συνάφεια (Δείκτες Pearson r) μεταξύ των Παραγόντων των Στάσεων, της Υποκειμενικής Ευτυχίας και των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων

	1.	2.	3.	4.	5.	6.
1.Στάσεις	1					
2.Υποκειμενική Ευτυχία	0,01	1				
3.Ψυχολογικά Συμπτώματα – Κατάθλιψη	0,08	-0,25**	1			
4.Ψυχολογικά Συμπτώματα – Εχθρότητα	-0,02	-0,14**	0,54**	1		
5.Ψυχολογικά Συμπτώματα – Φόβος	0,02	-0,17**	0,71**	0,65**	1	
6.Ψυχολογικά Συμπτώματα (σύνολο)	0,04	-0,23**	0,90**	0,82**	0,88**	1

Σημείωση: * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Εξετάστηκε επίσης η συσχέτιση ανάμεσα στην Υποκειμενική Ευτυχία και τους παράγοντες των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων. Στον Πίνακα 2, βλέπουμε ότι η Υποκειμενική Ευτυχία έχει αρνητική συνάφεια με όλους τους παράγοντες των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων, τόσο με την Κατάθλιψη ($r = -0,25$), όσο με την Εχθρότητα ($r = -0,14$) και τον Φόβο ($r = -0,17$). Η συνάφεια μεταξύ του παράγοντα των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων στο σύνολό τους και του παράγοντα της Υποκειμενικής Ευτυχίας είναι $r = -0,23$. Φαίνεται, λοιπόν, ότι όσο αυξάνεται η Υποκειμενική Ευτυχία των εφήβων, τόσο μειώνονται τα Ψυχολογικά Συμπτώματα και αντίστροφα. Όλες οι συνάφειες ανάμεσα στους δύο αυτούς παράγοντες είναι στατιστικά σημαντικές σε επίπεδο 1%.

Συνάφεια μεταξύ των παραγόντων των στάσεων απέναντι στους μετανάστες και της εθνικής ταυτότητας των εφήβων. Στις αναλύσεις του Πίνακα 3, εντοπίζουμε τις συσχετίσεις του παράγοντα των Στάσεων με τους παράγοντες της Εθνικής Ταυτότητας.

Βλέπουμε ότι ο παράγοντας Στάσεις έχει αρνητική συνάφεια με τους δύο θετικούς παράγοντες της Εθνικής Ταυτότητας, την Αίσθηση του ανήκειν ($r = -0,19$) και την Αναζήτηση ($r = -0,09$). Και οι δύο αυτές συνάφειες είναι στατιστικά σημαντικές, σε επίπεδο 1% η πρώτη και σε επίπεδο 5% η δεύτερη. Στατιστικά σημαντική σε επίπεδο 1% είναι και η συνάφεια μεταξύ του παράγοντα Στάσεις και της Αναθεώρησης της Εθνικής Ταυτότητας. Η συνάφεια αυτή είναι θετική ($r = 0,17$). Οι αναλύσεις αυτές δείχνουν ότι όσο αυξάνεται η Ανεκτικότητα των εφήβων απέναντι στους μετανάστες, τόσο μειώνεται η Εθνική τους Ταυτότητα, καθώς μειώνεται η Αίσθηση του ανήκειν και η Αναζήτηση και αυξάνεται η Αναθεώρηση. Αντιθέτως, όσο πιο αρνητική είναι η Στάση των εφήβων προς τους μετανάστες, τόσο αυξάνεται η Εθνική τους Ταυτότητα, μέσω της αύξησης της Αίσθησης του ανήκειν και της Αναζήτησης και της μείωσης της Αναθεώρησης.

Πίνακας 3

Συνάφεια (Δείκτες Pearson r) μεταξύ των Παραγόντων των Στάσεων και της Εθνικής Ταυτότητας

	1.	2.	3.	4.
1.Στάσεις	1			
2.Εθνική Ταυτότητα – Αίσθηση του ανήκειν	-0,19**	1		
3.Εθνική Ταυτότητα – Αναζήτηση	-0,09*	0,44**	1	
4.Εθνική Ταυτότητα – Αναθεώρηση	0,17**	-0,41**	-0,14**	1

Σημείωση: * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Συνάφεια μεταξύ των παραγόντων της εθνικής ταυτότητας των εφήβων, της υποκειμενικής ευτυχίας και των ψυχολογικών συμπτωμάτων. Στην ενότητα αυτή εξετάζουμε τη συνάφεια των παραγόντων της Εθνικής Ταυτότητας με τους παράγοντες της Υποκειμενικής Ευτυχίας και των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων. Στον Πίνακα 4, παρατηρούμε

ότι η Υποκειμενική Ευτυχία σχετίζεται θετικά με την Αίσθηση του ανήκειν ($r = 0,28$) και με την Αναζήτηση Ταυτότητας ($r = 0,24$). Και οι δύο αυτοί δείκτες είναι στατιστικά σημαντικοί σε επίπεδο 1%. Από την άλλη, η Αναθεώρηση Ταυτότητας έχει αρνητική συνάφεια με τον παράγοντα της Υποκειμενικής Ευτυχίας ($r = -0,19$, $p < 0,01$). Επομένως, όσο αυξάνεται η Αίσθηση του ανήκειν και η Αναζήτηση Ταυτότητας και όσο μειώνεται η Αναθεώρηση της Εθνικής Ταυτότητας, τόσο αυξάνεται η Υποκειμενική Ευτυχία.

Στον Πίνακα 4 βλέπουμε, επίσης, τις συνάφειες των παραγόντων της Εθνικής Ταυτότητας και των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων. Αρχικά, παρατηρούμε ότι η Αίσθηση του ανήκειν (Εθνική Ταυτότητα) έχει αρνητική συνάφεια και με τους τρεις παράγοντες των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων. Η συνάφειά της με την Κατάθλιψη είναι $r = -0,15$ και με τον Φόβο $r = -0,11$, συνάφειες οι οποίες είναι στατιστικά σημαντικές σε επίπεδο 1%. Η συνάφεια της Αίσθησης του ανήκειν με την Εχθρότητα δεν είναι στατιστικά σημαντική. Ο παράγοντας της Αναζήτησης (Εθνική Ταυτότητα) σχετίζεται αρνητικά με την Κατάθλιψη ($r = -0,09$), συνάφεια που είναι στατιστικά σημαντική σε επίπεδο 5%. Η συνάφεια της Αναζήτησης Εθνικής Ταυτότητας με την Εχθρότητα αλλά και με το Φόβο είναι στατιστικά ασήμαντη. Από την άλλη, βλέπουμε ότι η συνάφεια της Αναθεώρησης Ταυτότητας τόσο με την Κατάθλιψη ($r = 0,24$), όσο και με τον Φόβο ($r = 0,14$) είναι στατιστικά σημαντικές σε επίπεδο 1%. Η συνάφειά της, ωστόσο, με την Εχθρότητα δεν είναι στατιστικά σημαντική. Ο παράγοντας Αίσθηση του ανήκειν έχει αρνητική συνάφεια με τον παράγοντα των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων στο σύνολό τους ($r = -0,13$) και αυτή είναι στατιστικά σημαντική σε επίπεδο 1%. Η Αναζήτηση (Εθνική Ταυτότητα) έχει στατιστικά ασήμαντη συνάφεια με τα Ψυχολογικά Συμπτώματα συνολικά. Από την άλλη, παρατηρούμε ότι η Αναθεώρηση της Εθνικής Ταυτότητας έχει θετική συνάφεια με τα Ψυχολογικά Συμπτώματα στο σύνολό τους ($r = 0,18$) και, μάλιστα, η συνάφεια αυτή είναι στατιστικά σημαντική σε επίπεδο 1%.

Πίνακας 4

Συνάφεια (Δείκτες Pearson r) μεταξύ των Παραγόντων της Εθνικής Ταυτότητας, της

Υποκειμενικής Ευτυχίας και των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1.Εθνική Ταυτότητα – Αίσθηση του ανήκειν	1							
2. Εθνική Ταυτότητα – Αναζήτηση	0,44**	1						
3. Εθνική Ταυτότητα – Αναθεώρηση	-0,41**	-0,14**	1					
4.Υποκειμενική Ευτυχία	0,28**	0,24**	-0,19**	1				
5.Ψυχολογικά Συμπτώματα – Κατάθλιψη	-0,15**	-0,09*	0,24**	-0,25**	1			
6.Ψυχολογικά Συμπτώματα – Εχθρότητα	-0,07	-0,02	0,04	-0,14**	0,54**	1		
7.Ψυχολογικά Συμπτώματα – Φόβος	-0,11**	0,01	0,14**	-0,17**	0,71**	0,65**	1	
8.Ψυχολογικά Συμπτώματα (σύνολο)	-0,13**	-0,05	0,18**	-0,23**	0,90**	0,82**	0,88**	1

Σημείωση: * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Διαμεσολάβηση της Εθνικής Ταυτότητας στη σχέση μεταξύ των Στάσεων απέναντι στους Μετανάστες και της Ψυχικής Υγείας των Εφήβων

Για τον υπολογισμό των έμμεσων επιδράσεων ανάμεσα στις μεταβλητές των στάσεων απέναντι στους μετανάστες, της υποκειμενικής ευτυχίας και των ψυχολογικών συμπτωμάτων χρησιμοποιήθηκε η ρουτίνα PROCESS για το SPSS. Η ρουτίνα PROCESS επιτρέπει τη δοκιμή μοντέλων διαμεσολάβησης με πολλαπλούς διαμεσολαβητές που λειτουργούν παράλληλα. Έτσι, η μεταβλητή των Στάσεων απέναντι στους μετανάστες εισήχθη ως ανεξάρτητη μεταβλητή και οι μεταβλητές της Υποκειμενικής Ευτυχίας και των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων εισήχθησαν ως εξαρτημένες μεταβλητές. Οι παράγοντες της Εθνικής

Ταυτότητας, Αίσθηση του ανήκειν, Αναζήτηση και Αναθεώρηση, εισήχθησαν ως διαμεσολαβητές.

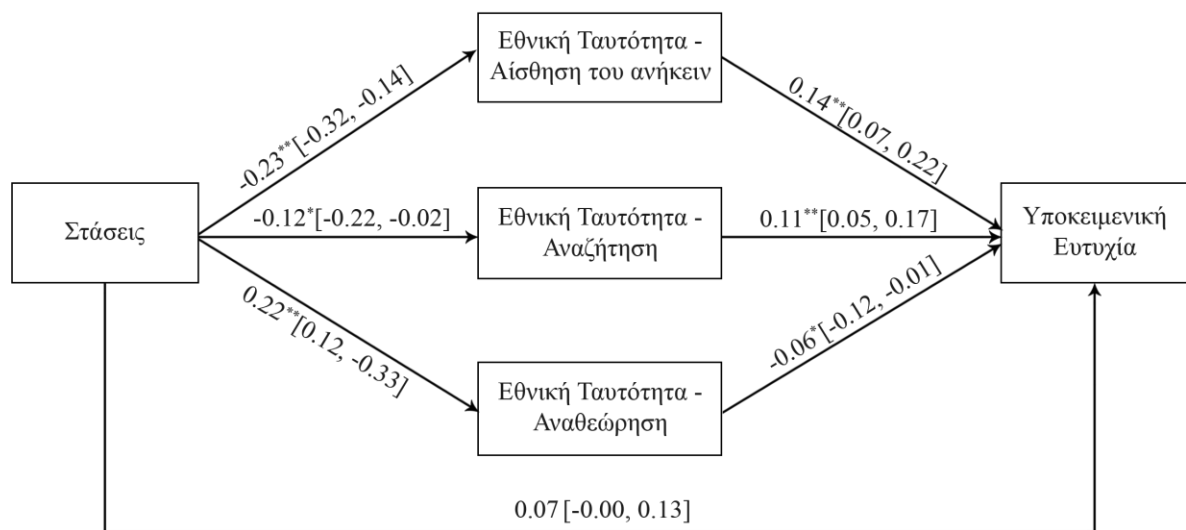
Διαμεσολάβηση της εθνικής ταυτότητας στη σχέση μεταξύ των στάσεων απέναντι στους μετανάστες και της υποκειμενικής ευτυχίας των εφήβων. Εξετάσαμε πρώτα την έμμεση σχέση ανάμεσα στις Στάσεις των εφήβων απέναντι στους μετανάστες και την Υποκειμενική τους Ευτυχία, μέσω της διαμεσολάβησης της Εθνικής Ταυτότητας. Για το σκοπό αυτό, οι Στάσεις εισήχθησαν ως ανεξάρτητη μεταβλητή και η Υποκειμενική Ευτυχία εισήχθη ως εξαρτημένη μεταβλητή. Η Αίσθηση του ανήκειν, η Αναζήτηση και η Αναθεώρηση της Εθνικής Ταυτότητας εισήχθησαν ως διαμεσολαβητές. Ο Πίνακας 5 παρέχει τις τιμές των έμμεσων επιδράσεων. Οι Στάσεις φαίνεται να έχουν σημαντική έμμεση επίδραση στην Υποκειμενική Ευτυχία μέσω και των τριών παραγόντων της Εθνικής Ταυτότητας. Λίγο υψηλότερη είναι η έμμεση επίδραση μέσω της Αίσθησης του ανήκειν ($B = -0,033$). Στο Σχήμα 1 βλέπουμε όλες τις επιδράσεις ανάμεσα στις Στάσεις, την Εθνική Ταυτότητα και την Υποκειμενική Ευτυχία. Παρατηρούμε, επίσης, ότι η άμεση επίδραση των Στάσεων στην Υποκειμενική Ευτυχία δεν είναι στατιστικά σημαντική.

Πίνακας 5

Έμμεσες Επιδράσεις της Εθνικής Ταυτότητας στη Σχέση μεταξύ των Στάσεων απέναντι στους Μετανάστες και της Υποκειμενικής Ευτυχίας

	Effect	SE	LLCI	ULCI
Εθνική Ταυτότητα – Αίσθηση του ανήκειν	-0,033	0,012	-0,063	-0,013
Εθνική Ταυτότητα – Αναζήτηση	-0,013	0,007	-0,030	-0,002
Εθνική Ταυτότητα – Αναθεώρηση	-0,014	0,008	-0,034	-0,002

Σημείωση: Αν ανάμεσα στο LLCI και το ULCI δεν υπάρχει το 0, το αποτέλεσμα θεωρείται στατιστικά σημαντικό.

Σχήμα 1. Διαμεσολάβηση της εθνικής ταυτότητας στη σχέση των στάσεων απέναντι στους μετανάστες με την υποκειμενική ευτυχία.

Διαμεσολάβηση της εθνικής ταυτότητας στη σχέση μεταξύ των στάσεων απέναντι στους μετανάστες και των ψυχολογικών συμπτωμάτων των εφήβων. Στη συνέχεια, εξετάσαμε την έμμεση σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις Στάσεις των εφήβων απέναντι στους μετανάστες και τα Ψυχολογικά Συμπτώματα, ξανά μέσω της διαμεσολάβησης της Εθνικής τους Ταυτότητας. Για να γίνει αυτό, οι Στάσεις εισήχθησαν ως ανεξάρτητη μεταβλητή και τα Ψυχολογικά Συμπτώματα στο σύνολό τους, αλλά και η Κατάθλιψη, η Εχθρότητα και ο Φόβος ξεχωριστά, εισήχθησαν ως εξαρτημένες μεταβλητές. Η Αίσθηση του ανήκειν, η Αναζήτηση και η Αναθεώρηση της Εθνικής Ταυτότητας εισήχθησαν πάλι ως διαμεσολαβητές. Ο Πίνακας 6 παρέχει τις τιμές των έμμεσων επιδράσεων για το σύνολο των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων. Οι Στάσεις φαίνεται να έχουν σημαντική έμμεση επίδραση στο σύνολο των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων μέσω της Αναθεώρησης της Εθνικής Ταυτότητας. Επιπλέον, φαίνεται να έχουν οριακά σημαντική έμμεση επίδραση στα Ψυχολογικά Συμπτώματα μέσω της Αίσθησης του ανήκειν. Στο Σχήμα 2, βλέπουμε όλες τις επιδράσεις ανάμεσα στις Στάσεις, την Εθνική Ταυτότητα και τα

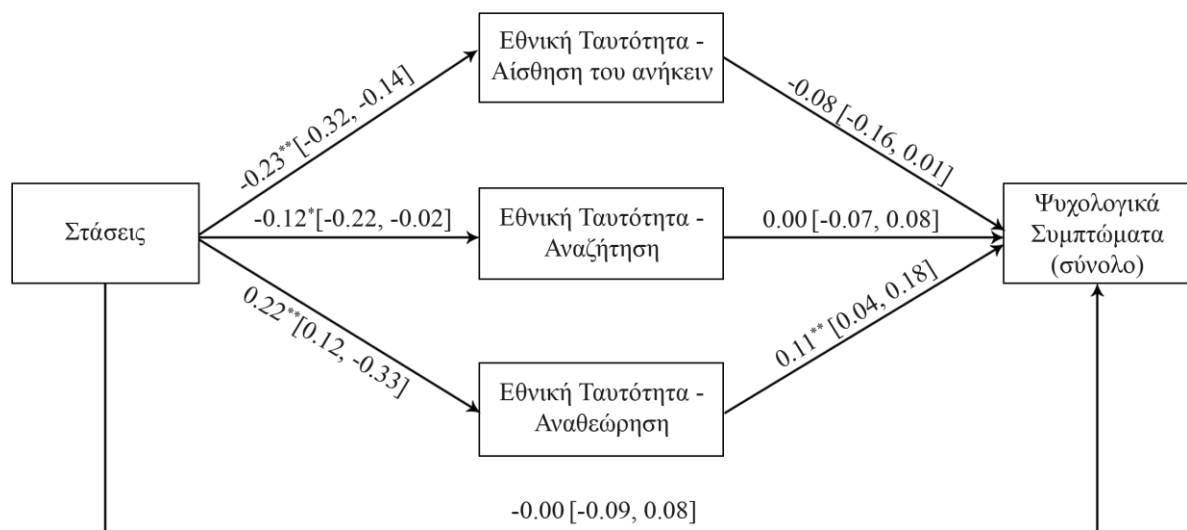
Ψυχολογικά Συμπτώματα το σύνολό τους. Παρατηρούμε, επίσης, ότι η άμεση επίδραση των Στάσεων στο σύνολο των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων δεν είναι στατιστικά σημαντική.

Πίνακας 6

Έμμεσες Επιδράσεις της Εθνικής Ταυτότητας στη Σχέση μεταξύ των Στάσεων απέναντι στους Μετανάστες και των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων (Σύνολο)

	Effect	SE	LLCI	ULCI
Εθνική Ταυτότητα – Αίσθηση του ανήκειν	0,017	0,011	0,000	0,042
Εθνική Ταυτότητα – Αναζήτηση	-0,000	0,005	-0,011	0,008
Εθνική Ταυτότητα – Αναθεώρηση	0,025	0,010	0,008	0,047

Σημείωση: Αν ανάμεσα στο LLCI και το ULCI δεν υπάρχει το 0, το αποτέλεσμα θεωρείται στατιστικά σημαντικό.

Σχήμα 2. Διαμεσολάβηση της εθνικής ταυτότητας στη σχέση των στάσεων απέναντι στους μετανάστες με τα ψυχολογικά συμπτώματα (σύνολο).

Στους επόμενους πίνακες, μπορούμε να δούμε την έμμεση σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις Στάσεις των εφήβων απέναντι στους μετανάστες και τον κάθε παράγοντα των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων ξεχωριστά. Οι Στάσεις εισήχθησαν ως ανεξάρτητη μεταβλητή

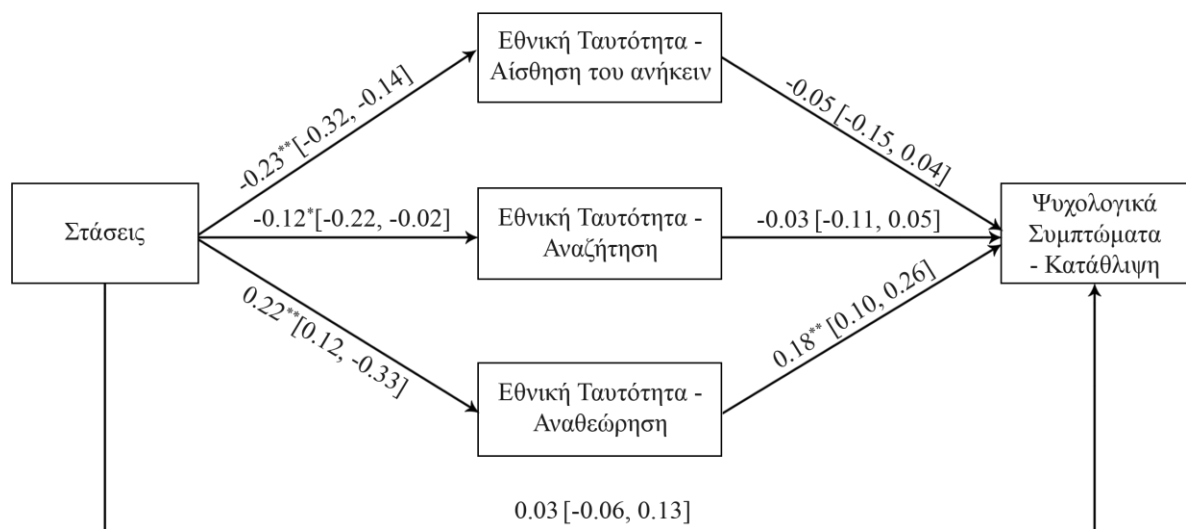
και η Κατάθλιψη, η Εχθρότητα και ο Φόβος εισήχθησαν ως εξαρτημένες μεταβλητές. Η Αίσθηση του ανήκειν, η Αναζήτηση και η Αναθεώρηση της Εθνικής Ταυτότητας εισήχθησαν πάλι ως διαμεσολαβητές.

Πίνακας 7

Έμμεσες Επιδράσεις της Εθνικής Ταυτότητας στη Σχέση μεταξύ των Στάσεων απέναντι στους Μετανάστες και της Κατάθλιψης

	Effect	SE	LLCI	ULCI
Εθνική Ταυτότητα – Αίσθηση του ανήκειν	0,011	0,011	-0,010	0,036
Εθνική Ταυτότητα – Αναζήτηση	0,004	0,005	-0,004	0,019
Εθνική Ταυτότητα – Αναθεώρηση	0,042	0,014	0,021	0,075

Σημείωση: Αν ανάμεσα στο LLCI και το ULCI δεν υπάρχει το 0, το αποτέλεσμα θεωρείται στατιστικά σημαντικό.

Σχήμα 3. Διαμεσολάβηση της εθνικής ταυτότητας στη σχέση των στάσεων απέναντι στους μετανάστες με την κατάθλιψη.

Ο Πίνακας 7 παρέχει τις τιμές των έμμεσων επιδράσεων για τον παράγοντα της Κατάθλιψης. Οι Στάσεις φαίνεται να έχουν αρκετά σημαντική έμμεση επίδραση στην Κατάθλιψη μέσω της Αναθεώρησης της Εθνικής Ταυτότητας. Στο Σχήμα 3, βλέπουμε όλες

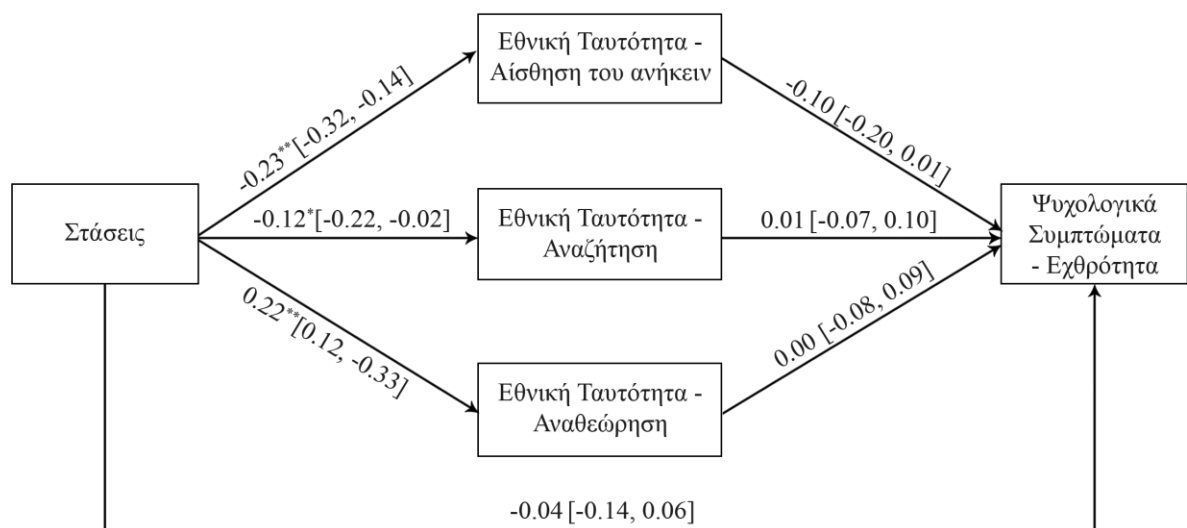
τις επιδράσεις ανάμεσα στις Στάσεις, την Εθνική Ταυτότητα και τον παράγοντα των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων Κατάθλιψη. Παρατηρούμε, επίσης, ότι η άμεση επίδραση των Στάσεων στην Κατάθλιψη δεν είναι στατιστικά σημαντική.

Πίνακας 8

Έμμεσες Επιδράσεις της Εθνικής Ταυτότητας στη Σχέση μεταξύ των Στάσεων απέναντι στους Μετανάστες και της Εχθρότητας

	Effect	SE	LLCI	ULCI
Εθνική Ταυτότητα – Αίσθηση του ανήκειν	0,021	0,014	-0,003	0,054
Εθνική Ταυτότητα – Αναζήτηση	-0,002	0,006	-0,017	0,008
Εθνική Ταυτότητα – Αναθεώρηση	0,001	0,011	-0,020	0,023

Σημείωση: Αν ανάμεσα στο LLCI και το ULCI δεν υπάρχει το 0, το αποτέλεσμα θεωρείται στατιστικά σημαντικό.

Σχήμα 4. Διαμεσολάβηση της εθνικής ταυτότητας στη σχέση των στάσεων απέναντι στους μετανάστες με την εχθρότητα.

Στη συνέχεια, υπολογίστηκε η έμμεση σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις Στάσεις των εφήβων απέναντι στους μετανάστες και τον παράγοντα των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων

Εχθρότητα. Οι Στάσεις εισήχθησαν ως ανεξάρτητη μεταβλητή, η Εχθρότητα ως εξαρτημένη και η Αίσθηση του ανήκειν, η Αναζήτηση και η Αναθεώρηση της Εθνικής Ταυτότητας εισήχθησαν ως διαμεσολαβητές. Στον Πίνακα 8, παρουσιάζονται οι τιμές των έμμεσων επιδράσεων για τον παράγοντα της Εχθρότητας. Βλέπουμε ότι οι Στάσεις δεν έχουν σημαντική έμμεση επίδραση στην Εχθρότητα με τη διαμεσολάβηση της Εθνικής Ταυτότητας. Η επίδραση μέσω της Αίσθησης του ανήκειν, ωστόσο, φαίνεται να είναι σε οριακό επίπεδο. Στο Σχήμα 4, βλέπουμε όλες τις επιδράσεις ανάμεσα στις Στάσεις, την Εθνική Ταυτότητα και τον παράγοντα των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων Εχθρότητα. Παρατηρούμε, επίσης, ότι η άμεση επίδραση των Στάσεων στην Εχθρότητα δεν είναι στατιστικά σημαντική.

Πίνακας 9

Έμμεσες Επιδράσεις της Εθνικής Ταυτότητας στη Σχέση μεταξύ των Στάσεων απέναντι στους Μετανάστες και του Φόβου

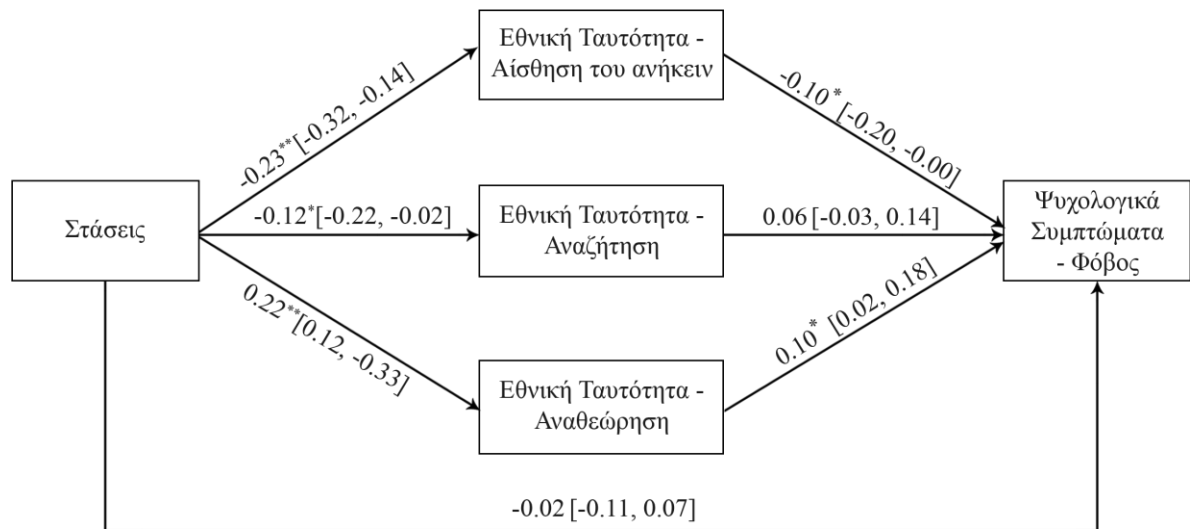
	Effect	SE	LLCI	ULCI
Εθνική Ταυτότητα – Αίσθηση του ανήκειν	0,022	0,012	0,001	0,051
Εθνική Ταυτότητα – Αναζήτηση	-0,006	0,006	-0,025	0,001
Εθνική Ταυτότητα – Αναθεώρηση	0,023	0,011	0,005	0,052

Σημείωση: Αν ανάμεσα στο LLCI και το ULCI δεν υπάρχει το 0, το αποτέλεσμα θεωρείται στατιστικά σημαντικό.

Τέλος, υπολογίστηκε η έμμεση σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις Στάσεις των εφήβων απέναντι στους μετανάστες και τον παράγοντα των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων Φόβος. Οι Στάσεις εισήχθησαν ως ανεξάρτητη μεταβλητή, ο Φόβος ως εξαρτημένη και η Αίσθηση του ανήκειν, η Αναζήτηση και η Αναθεώρηση της Εθνικής Ταυτότητας εισήχθησαν ως διαμεσολαβητές. Στον Πίνακα 9, φαίνονται οι τιμές των έμμεσων επιδράσεων για τον παράγοντα του Φόβου. Παρατηρούμε ότι οι Στάσεις έχουν σημαντική έμμεση επίδραση στον Φόβο, μέσω της διαμεσολάβησης της Αίσθησης του ανήκειν αλλά και της Αναθεώρησης της

Εθνικής Ταυτότητας. Η έμμεση επίδραση μέσω του παράγοντα της Αναζήτησης φαίνεται να είναι σε οριακό επίπεδο. Στο Σχήμα 5, βλέπουμε όλες τις επιδράσεις ανάμεσα στις Στάσεις, την Εθνική Ταυτότητα και τον παράγοντα των Ψυχολογικών Συμπτωμάτων Φόβος.

Παρατηρούμε ότι η άμεση επίδραση των Στάσεων στον Φόβο δεν είναι στατιστικά σημαντική.

Σχήμα 5. Διαμεσολάβηση της εθνικής ταυτότητας στη σχέση των στάσεων απέναντι στους μετανάστες με τον φόβο.

Συζήτηση

Σκοπός αυτής της έρευνας ήταν να μελετηθεί η σχέση των στάσεων των Ελλήνων εφήβων απέναντι στους μετανάστες με την ψυχική τους υγεία. Παράλληλα, εξετάστηκε η ενδιάμεση επίδραση της εθνικής ταυτότητας σε αυτή την σχέση, μέσω της διερεύνησης της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στις στάσεις των εφήβων απέναντι στους μετανάστες και την εθνική τους ταυτότητα, αλλά και της σχέσης ανάμεσα στην εθνική ταυτότητα των εφήβων και την ψυχική τους υγεία. Βασικός στόχος, δηλαδή, ήταν να μελετηθεί τόσο η άμεση σχέση των στάσεων των εφήβων απέναντι στους μετανάστες με την ψυχική τους υγεία, όσο και η έμμεση σχέση που υπάρχει μεταξύ τους, μέσω της διαμεσολαβητικής επίδρασης της εθνικής ταυτότητας.

Αρχικά, φάνηκε ότι οι στάσεις των εφήβων απέναντι στους μετανάστες δεν σχετίζονται άμεσα με την ψυχική τους υγεία, αφού δεν υπήρχε στατιστικά σημαντική συνάφεια ανάμεσα στις στάσεις και την υποκειμενική ευτυχία των εφήβων, αλλά ούτε ανάμεσα στις στάσεις και τα ψυχολογικά συμπτώματα. Ωστόσο, φάνηκε ότι οι στάσεις προς τους μετανάστες σχετίζονται με την εθνική ταυτότητα των εφήβων και, πιο συγκεκριμένα, η ανεκτικότητα απέναντι στους μετανάστες σχετίζεται αρνητικά με την εθνική ταυτότητα, αφού, όσο περισσότερο ανεκτικός είναι ο έφηβος, τόσο μειώνεται η αίσθηση του ανήκειν για αυτόν και αυξάνεται η αναθεώρηση της εθνικής του ταυτότητας. Επιπλέον, φάνηκε ότι η εθνική ταυτότητα των εφήβων σχετίζεται με την ψυχική τους υγεία με θετικό τρόπο. Όσο, δηλαδή, αυξάνεται η αίσθηση του ανήκειν για τους έφηβους και μειώνεται η αναθεώρηση της εθνικής ταυτότητας, τόσο αυξάνεται και η υποκειμενική τους ευτυχία και μειώνονται τα ψυχολογικά συμπτώματα. Αν και δεν επιβεβαιώθηκε η άμεση θετική σχέση των στάσεων των εφήβων απέναντι στους μετανάστες με την ψυχική τους υγεία, το σημαντικότερο εύρημα εντοπίζεται στην επιβεβαίωση της έμμεσης αρνητικής σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στις δύο αυτές μεταβλητές, μέσω της διαμεσολάβησης του παράγοντα της εθνικής ταυτότητας

(Schmid & Muldoon, 2015). Απόρροια αυτού είναι ότι όσο μεγαλώνει η ανεκτικότητα των εφήβων απέναντι στους μετανάστες, τόσο δυσχεραίνει η ψυχική τους υγεία, καθώς μειώνεται η εθνική τους ταυτότητα, η οποία συνδέεται θετικά με αυτήν.

Όταν υπάρχουν συγκρούσεις ανάμεσα σε δύο ομάδες ανθρώπων, όπως για παράδειγμα ανάμεσα σε γηγενείς και μετανάστες σε μια χώρα, τότε η κάθε ομάδα αρχίζει να αναπτύσσει μια αίσθηση απειλής από την άλλη και, συνεπώς, διαμορφώνει μια πιο επιφυλακτική και εχθρική στάση απέναντί της (Bar Tal, 2004). Η αντιλαμβανόμενη απειλή από μια άλλη ομάδα μπορεί να αφορά κοσμοθεωρίες, αξίες ή, ακόμη και, τη σωματική ασφάλεια (Stephan & Stephan, 2000) και η αρνητική στάση των ατόμων που διαμορφώνεται απέναντι στη συγκεκριμένη ομάδα έχει, συχνά, δυσμενείς επιπτώσεις για την ψυχική τους υγεία και αύξηση συμπτωμάτων όπως το άγχος, η κατάθλιψη, τα προβλήματα στον ύπνο και το μετατραυματικό στρες (Palmieri, Chipman, Canetti, Johnson & Hobfoll, 2010. Hobfoll, Canetti-Nisim & Johnson, 2006. Johnson et al., 2009). Στην παρούσα έρευνα, ωστόσο, όπου το δείγμα ήταν Έλληνες έφηβοι, δεν φάνηκε η αρνητική τους προδιάθεση απέναντι σε μια ομάδα όπως αυτή των μεταναστών να επηρεάζει αρνητικά και την ψυχική τους υγεία. Δεν παρουσιάστηκε στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στις στάσεις των εφήβων και την υποκειμενική τους ευτυχία, αλλά ούτε ανάμεσα στις στάσεις και τα ψυχολογικά συμπτώματα. Στην έρευνά τους οι Schmid και Muldoon (2015) είχαν διαπιστώσει ότι υπάρχει μια άμεση σχέση ανάμεσα στην απειλή που νιώθει κάποιος από μια άλλη ομάδα και στην δική του ψυχική υγεία. Αν και, όπως έχει φανεί από έρευνες (Schmid & Muldoon, 2015. Johnson et al., 2009. Palmieri, Chipman, Canetti, Johnson & Hobfoll, 2010) η αρνητική στάση κάποιου απέναντι σε μια εξω – ομάδα συνδέεται με φτωχά επίπεδα ψυχολογικής ευημερίας, στην έρευνά μας με τους εφήβους δε φάνηκε η στάση τους απέναντι στους μετανάστες, και πιο συγκεκριμένα η ανεκτικότητά τους, να έχει άμεση αρνητική σχέση με την ψυχική τους υγεία.

Η περίοδος που αρχίζει να διαμορφώνεται σιγά σιγά η στάση των νέων απέναντι στους μετανάστες, συνοδευόμενη από τις άλλες αλλαγές που γίνονται στις αντιλήψεις τους, είναι η εφηβεία (Gibson & Bingham, 1982. Verkuyten & Thijs, 2002). Κάποιοι έφηβοι υιοθετούν μια πιο ανεκτική στάση απέναντι στους μετανάστες (Gibson & Bingham, 1982. Paluck, 2011. Usui, 2008) και άλλοι αναπτύσσουν αρνητικές και ξενοφοβικές συμπεριφορές (Kuhn, 2004). Ο λόγος, λοιπόν, που στην παρούσα έρευνα δε φάνηκε να υπάρχει άμεση αρνητική σχέση ανάμεσα στην ανεκτικότητα απέναντι στους μετανάστες και την ψυχική υγεία των ατόμων, ενδεχομένως να είναι ότι το δείγμα αποτελούνταν από εφήβους. Οι έφηβοι βρίσκονται, ακόμη, στην αρχή της διαμόρφωσης των στάσεών τους απέναντι στους μετανάστες, οπότε ίσως για αυτό να μην φαίνεται κάποια άμεση αρνητική σύνδεση με την ψυχολογική τους ευημερία. Άλλωστε, διάφορες αλλαγές σε εξωτερικούς παράγοντες στο μέλλον, όπως η ανεργία για ένα νέο που ψάχνει εργασία, μπορούν να οδηγήσουν στη διαμόρφωση αρνητικής στάσης απέναντι στους μετανάστες (Coenders & Scheepers, 1998), κάτι που μπορεί να επιβαρύνει την ψυχική υγεία.

Αν και δεν φάνηκε στην έρευνα να υπάρχει στατιστικά σημαντική σχέση ανάμεσα στις στάσεις των εφήβων απέναντι στους μετανάστες και την ψυχική τους υγεία, παρουσιάστηκε, ωστόσο, συσχέτιση μεταξύ των στάσεων και της εθνικής ταυτότητας των εφήβων. Το να νιώθει κάποιος ότι απειλείται από μια διαφορετική ομάδα έξω από τη δική του μπορεί να έχει θετικά αποτελέσματα για εκείνον, καθώς, όταν αντιλαμβάνεται αυτή την απειλή, τείνει να δένεται περισσότερο με την ομάδα στην οποία ανήκει, να ταυτίζεται με αυτήν και, συνεπώς, η ταυτότητά του ισχυροποιείται (Branscombe, Ellemers, Spears & Doosje, 1999a). Η εμφάνιση μιας νέας ομάδας στο προσκήνιο, κάτι που λειτουργεί ως σημαντική αλλαγή για τη ζωή κάποιου, μπορεί να οδηγήσει σε συγκρούσεις με την ομάδα στην οποία είναι ενταγμένο το άτομο, οι οποίες μπορεί να οφείλονται είτε στα διαφορετικά χαρακτηριστικά τους και στο διαφορετικό πολιτισμό, είτε σε διαφορετικά συμφέροντα (Hogg

& Terry, 2000. Hogg & Turner, 1987. Waddell & Cairns, 1986). Ωστόσο, η σύγκρουση αυτή επιδρά θετικά στην ταυτοποίηση του ατόμου, αφού τον φέρνει πιο κοντά με την ομάδα στην οποία ανήκει και ενισχύει την ταύτισή του με αυτήν (Christian, Gadfield, Giles & Taylor, 1976). Κάτι τέτοιο φάνηκε και στην παρούσα έρευνα με τους εφήβους, καθώς τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η στάση των εφήβων απέναντι στην εξωτερική ομάδα των μεταναστών συνδέεται αρνητικά με την εθνική τους ταυτότητα. Όσο πιο ανεκτικός είναι ένας έφηβος προς τους μετανάστες, τόσο μειωμένη και αποδυναμωμένη είναι η εθνική του ταυτότητα, ενώ, αντίθετα, όσο πιο αρνητική στάση κρατάει απέναντι στους μετανάστες, τόσο πιο υψηλή και ενισχυμένη είναι και η εθνική του ταυτότητα. Η ανεκτικότητα προς την ομάδα των μεταναστών συνδέεται με χαμηλή αίσθηση του ανήκειν και υψηλή αναθεώρηση για την ταυτότητα των εφήβων (Ethier & Deaux, 1994. Schmid & Muldoon, 2015). Όπως φάνηκε, οι έφηβοι, οι οποίοι κρατούν μια πιο εχθρική στάση απέναντι στους μετανάστες, είναι πιο δεμένοι με την εθνική τους ομάδα, νιώθουν ότι ανήκουν κάπου και η ταυτότητά τους είναι πιο ισχυρή. Αντίθετα, εκείνοι που έχουν μεγαλύτερη ανοχή προς την ομάδα των μεταναστών φαίνεται να βρίσκονται στη διαδικασία αναθεώρησης της εθνικής τους ταυτότητας και να μην έχουν έντονο το αίσθημα του ανήκειν.

Ένα άλλο ερώτημα της έρευνας αφορούσε το ποια είναι η συσχέτιση ανάμεσα στην εθνική ταυτότητα των εφήβων και την ψυχολογική τους ευημερία, εφόσον ξέρουμε από έρευνες των τελευταίων ετών ότι υπάρχει μια θετική σχέση μεταξύ της κοινωνικής ταυτοποίησης του ατόμου και της ψυχικής του υγείας (Jetten, Haslam & Alexander, 2012. Haslam, Reicher & Levine, 2012). Φάνηκε να υπάρχει μια ανάλογη θετική συσχέτιση ανάμεσα στην εθνική ταυτότητα των εφήβων και την ψυχολογική τους ευεξία, με τα αποτελέσματα να δείχνουν ότι όσο ενισχύεται η εθνική ταυτότητα, τόσο αυξάνεται και η υποκειμενική ευτυχία των εφήβων και μειώνονται τα ψυχολογικά τους συμπτώματα. Είναι γνωστό ότι το να είμαστε ενσωματωμένοι σε ένα κοινωνικό δίκτυο μπορεί να έχει πολλά

οφέλη για την ψυχική μας υγεία, καθώς η αλληλεπίδρασή μας με την ομάδα στην οποία είμαστε ενταγμένοι μπορεί να βοηθήσει στο να ξεπεράσουμε καταστάσεις που μας δημιουργούν άγχος, ενοχλητικές συμπεριφορές που δεχόμαστε από άλλους ή, ακόμη και, τραυματικά γεγονότα (Jetten, Haslam & Alexander, 2012. Haslam, Jetten, Postmes & Haslam, 2009). Έτσι και στην παρούσα έρευνα με τους εφήβους, φάνηκε ότι το ισχυρό δέσιμο των νέων με την χώρα τους και η βαθιά αίσθηση του ανήκειν που τους δημιουργεί αυτό, τους προστατεύει από την εμφάνιση ψυχολογικών συμπτωμάτων όπως η κατάθλιψη και ο φόβος και προωθεί την ψυχική τους ευημερία. Αντίθετα, η απομάκρυνση από την εθνική ομάδα και η διαδικασία αναθεώρησης της ταυτότητας, φαίνεται να καθιστά πιο έντονη την παρουσία ψυχολογικών συμπτωμάτων και να μειώνει την ψυχολογική ευεξία των εφήβων. Όσο πιο ισχυρή είναι η ταυτότητα κάποιου, τόσο βελτιωμένη είναι και η ψυχική του κατάσταση, εφόσον η καλή και γερή κοινωνική συνδετικότητα που έχει το άτομο δημιουργεί πολύ θετικές επιπτώσεις στην ψυχολογική του υγεία (Jetten, Haslam & Alexander, 2012. Haslam, Reicher & Levine, 2012. Haslam, Jetten, Postmes & Haslam, 2009). Οι έφηβοι που συνδέονται έντονα με την χώρα τους και νιώθουν ότι είναι ζωτικά μέλη της εθνικής τους ομάδας, παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα ψυχικής ευεξίας, ενώ εκείνοι που αναζητούν την ταυτότητά τους και δεν αισθάνονται κοντά με την χώρα τους, εμφανίζουν περισσότερα ψυχολογικά συμπτώματα και μειωμένη αίσθηση της υποκειμενικής ευτυχίας.

Όπως είδαμε, έχει διαπιστωθεί ότι το να νιώθει ένα άτομο απειλή από μια έξω – ομάδα συνδέεται με άμεσο τρόπο αρνητικά με την ψυχική του ευημερία, αλλά, την ίδια στιγμή, συνδέεται και θετικά με αυτήν με έμμεσο τρόπο, μέσω της κοινωνικής ταυτοποίησης (Schmid & Muldoon, 2015). Οι αρνητικές επιπτώσεις που δημιουργούνται στην ψυχική υγεία του ατόμου από την εχθρική στάση που κρατάει απέναντι σε μια έξω – ομάδα, λόγω της απειλής που αισθάνεται, μετριάζονται από την ενισχυμένη κοινωνική ταυτοποίηση με την ομάδα του. Η αρνητική στάση που κρατάει κάποιος για άτομα έξω από τη δική του ομάδα,

όπως για παράδειγμα μετανάστες, τον κάνει να δεθεί και να ταυτιστεί περισσότερο με την ομάδα στην οποία ανήκει, ενισχύοντας έτσι την ταυτότητά του (Branscombe, Ellemers, Spears & Doosje, 1999a. Ethier & Deaux, 1994), κάτι που ανακουφίζει τις άμεσες αρνητικές συνέπειες που δημιουργεί η μη ανεκτική αυτή στάση στην ψυχική ευημερία του (Schmid & Muldoon, 2015). Αν και στην παρούσα έρευνα η άμεση σχέση ανάμεσα στις στάσεις και την ψυχική υγεία δεν επιβεβαιώθηκε, αποδείχθηκε, ωστόσο, η έμμεση σχέση ανάμεσα στις δύο αυτές μεταβλητές. Η ανεκτική στάση των εφήβων απέναντι στους μετανάστες δε φάνηκε να συνδέεται θετικά με άμεσο τρόπο με την ψυχική τους υγεία, όμως φάνηκε να συνδέεται αρνητικά με έμμεσο τρόπο με αυτήν.

Όταν ένα άτομο διατηρεί εχθρική στάση απέναντι σε μια εξω – ομάδα, αυτό επηρεάζει, με έμμεσο τρόπο, θετικά την ψυχική του υγεία, με την παρέμβαση της ισχυροποιημένης κοινωνικής ταυτότητας που αυτή δημιουργεί, αφού η δυνατή ταυτότητα σχετίζεται θετικά με την ευημερία. (Branscombe, Schmitt & Harvey, 1999b. Schmid & Muldoon, 2015). Έτσι και οι έφηβοι που κρατούν αρνητική στάση απέναντι στους μετανάστες, έχουν καλύτερα επίπεδα ψυχολογικής ευημερίας, εφόσον, όπως φάνηκε, η αρνητική στάση ενισχύει την εθνική τους ταυτότητα, η οποία συνδέεται θετικά με την ψυχική υγεία των νέων. Στην παρούσα έρευνα, αποδείχθηκε ότι οι στάσεις των Ελλήνων εφήβων απέναντι στους μετανάστες έχουν σημαντική έμμεση επίδραση τόσο στην υποκειμενική τους ευτυχία, όσο και στα ψυχολογικά συμπτώματα που μπορεί να εκδηλώνουν, μέσω της αίσθησης του ανήκειν, της αναζήτησης για την εθνική τους ταυτότητα αλλά και της αναθεώρησης για αυτήν. Τα αποτελέσματα αυτά επιβεβαίωσαν την αρχική υπόθεση σχετικά με την έμμεση σχέση ανάμεσα στην απειλή από μια εξω – ομάδα και την ψυχική ευημερία (Schmid & Muldoon, 2015). Η ανεκτική στάση που μπορεί να έχουν οι έφηβοι απέναντι στους μετανάστες στη χώρα τους επηρεάζει αρνητικά με έμμεσο τρόπο την ψυχολογική τους ευημερία, καθώς αποδυναμώνει την ταύτιση με την εθνική τους ομάδα και

αυξάνει την αναθεώρηση σχετικά με την ταυτότητά τους, κάτι που επιβαρύνει την ψυχική τους υγεία. Αντίθετα, οι έφηβοι που διατηρούν εχθρική στάση απέναντι στην ομάδα των μεταναστών, παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα ευεξίας, αφού η εχθρική τους στάση ενισχύει την εθνική τους ταυτότητα, η οποία σε συνέχεια βελτιώνει την ψυχική τους ευημερία. Το γεγονός ότι οι στάσεις απέναντι στους μετανάστες παρουσίασαν σημαντικές επιδράσεις, δείχνει ότι είναι ένα ουσιώδες κομμάτι για τη ζωή των εφήβων.

Συνοψίζοντας, τα αποτελέσματα των στατιστικών αναλύσεων των δεδομένων της έρευνας επιβεβαίωσαν την βασική υπόθεση για την έμμεση αρνητική σχέση ανάμεσα στις στάσεις απέναντι στους μετανάστες και την ψυχική υγεία, ενώ παράλληλα παρείχαν και ευρήματα σε βασικά ερωτήματα. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκε η ύπαρξη αρνητικής συσχέτισης μεταξύ των στάσεων των εφήβων απέναντι στους μετανάστες και της εθνικής τους ταυτότητας, αλλά και θετικής συσχέτισης μεταξύ της εθνικής ταυτότητας και της ψυχολογικής τους ευημερίας. Η ανεκτικότητα των Ελλήνων εφήβων απέναντι στους μετανάστες συνδέεται με αποδυνάμωση της εθνικής τους ταυτότητας, ενώ η ισχυροποιημένη εθνική ταυτότητα συνδέεται με υψηλότερα επίπεδα ψυχικής ευεξίας. Τέλος, οι στάσεις των νέων απέναντι στους μετανάστες δε φάνηκε να σχετίζονται άμεσα με την ψυχική τους υγεία, σχετίζονται, όμως, έμμεσα με αυτήν, μέσω της διαμεσολάβησης της ταυτοποίησης με την εθνική τους ομάδα.

Περιορισμοί και Προτάσεις

Παρά τις θεωρητικές αναφορές και τα στοιχεία που προκύπτουν από τις αναλύσεις της παρούσας έρευνας, θα πρέπει να αναφερθούν και κάποιοι περιορισμοί που υπάρχουν, αλλά και να διατυπωθούν ορισμένες προτάσεις για μελλοντική έρευνα. Βασικός περιορισμός της έρευνας είναι ότι το δείγμα των εφήβων αποτελούνταν μόνο από σχολεία της περιφέρειας της Αττικής και δεν προσφέρει κάλυψη όλης της Ελληνικής επικράτειας. Συνεπώς, τα αποτελέσματα δεν μπορούν να γενικευθούν στον εφηβικό πληθυσμό όλης της Ελλάδας, παρά

μόνο στην Αττική. Τα αποτελέσματα, λοιπόν, ενδεχομένως να μην είναι αντιπροσωπευτικά σε δείγμα εφήβων μιας άλλης περιοχής της Ελλάδας. Επιπλέον, πρέπει να αναφερθεί ότι η παρούσα έρευνα περιλαμβάνει ποσοτικές μετρήσεις των στάσεων των εφήβων απέναντι στους μετανάστες και της ψυχικής τους υγείας, μη αποδίδοντας αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών. Οι μετρήσεις αποτελούν αυτο-αναφορές των εφήβων σχετικά με την στάση που διατηρούν απέναντι στους μετανάστες αλλά και με την υποκειμενική τους ευτυχία και τα ψυχολογικά συμπτώματα που μπορεί να παρουσιάζουν. Οι απαντήσεις, δηλαδή, παρουσιάζουν τι δηλώνουν οι έφηβοι για τις στάσεις τους και την ψυχική τους υγεία, κάτι που, ενδεχομένως, να μην είναι απόλυτα ακριβές.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, εφόσον το δείγμα προέρχεται από μία μόνο περιφέρεια της Ελλάδας, προτείνεται να πραγματοποιηθεί μία ανάλογου τύπου έρευνα σε μεγαλύτερο πληθυσμό, τόσο σε αστικές όσο και μη αστικές περιοχές, για να φανούν οι ενδεχόμενες διαφορές σε περιοχές εκτός Αττικής. Έτσι, θα μπορεί να υπάρξει γενίκευση για τον εφηβικό πληθυσμό όλης της Ελλάδας, καθώς το δείγμα θα είναι πιο αντιπροσωπευτικό. Σε μελλοντική έρευνα, θα μπορούσε, επίσης, να χρησιμοποιηθεί κάποιο άλλο ερωτηματολόγιο ή κάποιος άλλος τρόπος για να μετρηθούν οι στάσεις των εφήβων και η ψυχική τους υγεία, ίσως κάτι που να μην περιλαμβάνει δικές τους αναφορές ή να είναι πιο πρακτικό, όπως καταστάσεις και σενάρια της καθημερινότητας. Για την επίτευξη αυτού, ενδεχομένως να ήταν χρήσιμο να πραγματοποιηθεί μια πειραματική έρευνα, όπου με κάποιες δοκιμασίες θα μετριοούνται οι στάσεις των νέων απέναντι στους μετανάστες.

Τέλος, θα ήταν ενδιαφέρον για μια μελλοντική έρευνα να μελετήσει πόσο επηρεάζει τις στάσεις των εφήβων αλλά και την ψυχική τους υγεία η έκθεση σε πολιτικές διαμαχές και σε συγκρούσεις ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες. Έχει φανεί ότι η μεγαλύτερη έκθεση του ατόμου σε βία και διαμάχες ενισχύει την απειλή που νιώθει από έξω – ομάδες και δυσχεραίνει την ψυχολογική του ευεξία (Schmid & Muldoon, 2015). Θα είχε, λοιπόν,

ενδιαφέρον να ερευνηθεί το πώς επηρεάζει τους εφήβους η έκθεση σε πολιτικές συγκρούσεις και τι αντίκτυπο έχει στις στάσεις που διαμορφώνουν απέναντι στην ομάδα των μεταναστών. Τι επίδραση έχει η έκθεση των εφήβων σε περισσότερες διαμάχες στη σχέση ανάμεσα στις στάσεις προς τους μετανάστες και την ψυχική τους υγεία; Περαιτέρω έρευνες μπορούν να επεκτείνουν τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας σε αυτό το θέμα για τους εφήβους.

Βιβλιογραφία

- Alnaji, L., Askari, M. Y., & Refae, G. A. E. (2016). Can tolerance of diverse groups improve the wellbeing of societies?. *International journal of economics and business research*, 11(1), 48-57. doi: 10.1504/IJEER.2016.074428
- Avery, P. G. (1988). Political tolerance among adolescents. *Theory & Research in Social Education*, 16(3), 183-201. doi: 10.1080/00933104.1988.10505564
- Baba, Y. (2001). Vietnamese gangs, cliques and delinquents. *Journal of Gang Research*, 8(2), 1-20.
- Bar Tal, D. (2004). The necessity of observing real life situations: Palestinian Israeli violence as a laboratory for learning about social behaviour. *European Journal of social psychology*, 34(6), 677-701. doi: 10.1002/ejsp.224
- Berry, J. W. (2006). Contexts of acculturation. In D. L. Sam, & J. W. Berry (Eds), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 97-112). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Borjas, G. J. (1999). The economic analysis of immigration. *Handbook of labor economics*, 3, 1697-1760. . doi: 10.1016/S1573-4463(99)03009-6
- Branscombe, N. R., Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (1999a). The context and content of social identity threat. *Social identity: Context, commitment, content*, 35-58.
- Branscombe, N. R., Schmitt, M. T., & Harvey, R. D. (1999b). Perceiving pervasive discrimination among African Americans: Implications for group identification and well-being. *Journal of personality and social psychology*, 77(1), 135. doi: 10.1037/0022-3514.77.1.135
- Brendgen, M., Markiewicz, D., Doyle, A. B., & Bukowski, W. M. (2001). The relations between friendship quality, ranked-friendship preference, and adolescents' behavior with their friends. *Merrill-Palmer quarterly*, 47(3), 395-415.

- Brewer, M. B., & Gardner, W. (1996). Who is this "We"? Levels of collective identity and self representations. *Journal of personality and social psychology*, 71(1), 83. doi: 10.1037/0022-3514.71.1.83
- Byrne, D., & Nelson, D. (1965). Attraction as a linear function of proportion of positive reinforcements. *Journal of personality and social psychology*, 1(6), 659. doi: 10.1037/h0022073
- Christian, J., Gadfield, N. J., Giles, H., & Taylor, D. M. (1976). The multidimensional and dynamic nature of ethnic identity. *International journal of psychology*, 11(4), 281-291.
- Coenders, M., & Scheepers, P. (1998). Support for ethnic discrimination in the Netherlands 1979–1993: Effects of period, cohort, and individual characteristics. *European sociological review*, 14(4), 405-422. doi: 10.1093/oxfordjournals.esr.a018247
- Cornelius, W. A., & Rosenblum, M. R. (2005). Immigration and politics. *Annual review of political science*, 8, 99-119. doi: 10.1146/annurev.polisci.8.082103.104854
- Crocker, J., Luhtanen, R., Blaine, B., & Broadnax, S. (1994). Collective self-esteem and psychological well-being among White, Black, and Asian college students. *Personality and social psychology bulletin*, 20(5), 503-513. doi: 10.1177/0146167294205007
- Cronin, T. J., Levin, S., Branscombe, N. R., van Laar, C., & Tropp, L. R. (2012). Ethnic identification in response to perceived discrimination protects well-being and promotes activism: A longitudinal study of Latino college students. *Group processes & intergroup relations*, 15(3), 393-407. doi: 10.1177/1368430211427171
- Deaux, K. (1993). Reconstructing social identity. *Personality and social psychology bulletin*, 19(1), 4-12. doi: 10.1177/0146167293191001

- Dishion, T. J., & Patterson, G. R. (2006). The development and ecology of antisocial behavior in children and adolescents. *Developmental psychopathology*, vol 3: Risk, disorder, and adaptation (pp. 503-541) Hoboken.
- Dos Reis, C. R. D. A., Castillo, M. A. S., & Dobón, S. R. (2007). Diversity and business performance: 50 years of research. *Service business*, 1(4), 257-274.
- Duriez, B., & Soenens, B. (2009). The intergenerational transmission of racism: The role of right-wing authoritarianism and social dominance orientation. *Journal of research in personality*, 43(5), 906-909. doi: 10.1016/j.jrp.2009.05.014
- Dustmann, C., & Preston, I. P. (2007). Racial and economic factors in attitudes to immigration. *The BE journal of economic analysis & policy*, 7(1). doi: 10.2202/1935-1682.1655
- Ethier, K. A., & Deaux, K. (1990). Hispanics in ivy: Assessing identity and perceived threat. *Sex roles*, 22(7-8), 427-440.
- Ethier, K. A., & Deaux, K. (1994). Negotiating social identity when contexts change: Maintaining identification and responding to threat. *Journal of personality and social psychology*, 67(2), 243. doi: 10.1037/0022-3514.67.2.243
- Finch, B. K., Kolody, B., & Vega, W. A. (2000). Perceived discrimination and depression among Mexican-origin adults in California. *Journal of health and social behavior*, 295-313.
- Gibson, J. L., & Bingham, R. D. (1982). On the conceptualization and measurement of political tolerance. *American political science review*, 76(3), 603-620. doi: 10.1017/S0003055400188434
- Giles, H., Llado, N., McKirnan, D. J., & Taylor, D. M. (1979). Social identity in Puerto Rico. *International journal of psychology*, 14(1-4), 185-201. doi: 10.1080/00207597908246730

- Giles, H., Taylor, D. M., & Bourhis, R. Y. (1977). Dimensions of Welsh identity. *European journal of social psychology*, 7(2), 165-174. doi: 10.1002/ejsp.2420070205
- Giles, H., Taylor, D. M., Lambert, W. E., & Albert, G. (1976). Dimensions of ethnic identity: An example from Northern Maine. *Journal of social psychology*, 100(1), 11-19. doi: 10.1080/00224545.1976.9711902
- Green, E. G. (2007). Guarding the gates of Europe: A typological analysis of immigration attitudes across 21 countries. *International journal of psychology*, 42(6), 365-379. doi: 10.1080/00207590600852454
- Gropas, R., & Triandafyllidou, A. (2005). Migration in Greece at a glance. *Overview based on the Country Report prepared for the project POLITIS. ELIAMEP.*
- Hainmueller, J., & Hiscox, M. J. (2007). Educated preferences: Explaining attitudes toward immigration in Europe. *International organization*, 61(2), 399-442. doi: 10.1017/S0020818307070142
- Haslam, S. A., Jetten, J., Postmes, T., & Haslam, C. (2009). Social identity, health and well being: an emerging agenda for applied psychology. *Applied psychology*, 58(1), 1-23. doi: 10.1111/j.1464-0597.2008.00379.x
- Haslam, S. A., O'brien, A., Jetten, J., Vormedal, K., & Penna, S. (2005). Taking the strain: Social identity, social support, and the experience of stress. *British journal of social psychology*, 44(3), 355-370. doi: 10.1348/014466605X37468
- Haslam, S. A., Reicher, S. D., & Levine, M. (2012). When other people are heaven, when other people are hell: How social identity determines the nature and impact of social support. *The social cure: Identity, health and well-being*, 157-174.
- Hatton, T. J., & Williamson, J. G. (2006). Refugees, asylum seekers, and policy in Europe. In *Labor Mobility and the World Economy* (pp. 249-284). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: Wiley.

- Hewstone, M., Rubin, M., & Willis, H. (2002). Intergroup bias. *Annual review of psychology*, 53(1), 575-604. doi: 10.1146/annurev.psych.53.100901.135109
- Hjerm, M. (2005). What the future may bring: Xenophobia among Swedish adolescents. *Acta sociologica*, 48(4), 292-307. doi: 10.1177/0001699305059943
- Hobfoll, S. E., Canetti-Nisim, D., & Johnson, R. J. (2006). Exposure to terrorism, stress-related mental health symptoms, and defensive coping among Jews and Arabs in Israel. *Journal of consulting and clinical psychology*, 74(2), 207. doi: 10.1037/0022-006X.74.2.207
- Hogan, M. I. (2006). Making contact: Teaching, bodies, and the ethics of multiculturalism. *The Review of education, pedagogy, and cultural studies*, 28(3-4), 355-366. doi: 10.1080/10714410600873241
- Hogg, M. A., & Terry, D. I. (2000). Social identity and self-categorization processes in organizational contexts. *Academy of management review*, 25(1), 121-140. doi: 10.5465/AMR.2000.2791606
- Hogg, M. A., & Turner, J. C. (1987). Intergroup behaviour, self stereotyping and the salience of social categories. *British journal of social psychology*, 26(4), 325-340. doi: 10.1111/j.2044-8309.1987.tb00795.x
- Holt-Lunstad, J., Smith, T. B., & Layton, J. B. (2010). Social relationships and mortality risk: a meta-analytic review. *PLoS medicine*, 7(7), e1000316. doi: 10.1371/journal.pmed.1000316
- Jasinskaja-Lahti, I., Liebkind, K., Jaakkola, M., & Reuter, A. (2006). Perceived discrimination, social support networks, and psychological well-being among three immigrant groups. *Journal of cross-cultural psychology*, 37(3), 293-311. doi: 10.1177/0022022106286925

- Jasinskaja-Lahti, I., Liebkind, K., & Perhoniemi, R. (2006). Perceived discrimination and wellbeing: a victim study of different immigrant groups. *Journal of community & applied social psychology*, 16(4), 267-284. doi: 10.1002/casp.865
- Jetten, J., Haslam, C., & Alexander, S. H. (Eds.). (2012). *The social cure: Identity, health and well-being*. Psychology press.
- Johnson, R. J., Canetti, D., Palmieri, P. A., Galea, S., Varley, J., & Hobfoll, S. E. (2009). A prospective study of risk and resilience factors associated with posttraumatic stress symptoms and depression symptoms among Jews and Arabs exposed to repeated acts of terrorism in Israel. *Psychological trauma: theory, research, practice, and policy*, 1(4), 291-311. doi: 10.1037/a0017586
- Kerr, M., & Stattin, H. (2003). Parenting of adolescents: Action or reaction. *Children's influence on family dynamics: The neglected side of family relationships*, 121-151.
- Knafo, A., & Schwartz, S. H. (2003). Parenting and adolescents' accuracy in perceiving parental values. *Child development*, 74(2), 595-611. doi: 10.1111/1467-8624.7402018
- Kolaitis, G., Tsiantis, J., Madianos, M., & Kotsopoulos, S. (2003). Psychosocial adaptation of immigrant Greek children from the former Soviet Union. *European child & adolescent psychiatry*, 12(2), 67-74. doi: 10.1007/s00787-003-0310-x
- Kuhn, H. P. (2004). Adolescent voting for right-wing extremist parties and readiness to use violence in political action: parent and peer contexts. *Journal of adolescence*, 27(5), 561-581. doi: 10.1016/j.adolescence.2004.06.009
- Leung, C., Pe-Pua, R., & Karnilowicz, W. (2006). Psychological adaptation and autonomy among adolescents in Australia: A comparison of Anglo-Celtic and three Asian groups. *International journal of intercultural relations*, 30(1), 99-118. doi: 10.1016/j.ijintrel.2005.09.002

- Liebkind, K., & Jasinskaja-Lahti, I. (2000). The influence of experiences of discrimination on psychological stress: A comparison of seven immigrant groups. *Journal of community & applied social psychology*, 10(1), 1-16. doi: 10.1002/(SICI)1099-1298(200001/02)10:1<1::AID-CASP521>3.0.CO;2-5
- Mayda, A. M. (2006). Who is against immigration? A cross-country investigation of individual attitudes toward immigrants. *The review of economics and statistics*, 88(3), 510-530. doi: 10.1162/rest.88.3.510
- McDevitt, M., & Chaffee, S. (2002). From top-down to trickle-up influence: Revisiting assumptions about the family in political socialization. *Political communication*, 19(3), 281-301. doi: 10.1080/01957470290055501
- Miklikowska, M. (2016). Like parent, like child? Development of prejudice and tolerance towards immigrants. *British journal of psychology*, 107(1), 95-116. doi: 10.1111/bjop.12124
- Morry, M. M. (2005). Relationship satisfaction as a predictor of similarity ratings: A test of the attraction-similarity hypothesis. *Journal of social and personal relationships*, 22(4), 561-584. doi: 10.1177/0265407505054524
- Morry, M. M. (2007). The attraction-similarity hypothesis among cross-sex friends: Relationship satisfaction, perceived similarities, and self-serving perceptions. *Journal of social and personal relationships*, 24(1), 117-138. doi: 10.1177/0265407507072615
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradović, J., Dalla, M., Takis, N., Papathanassiou, A., & Masten, A. S. (2008). Immigration as a risk factor for adolescent adaptation in Greek urban schools. *European journal of developmental psychology*, 5(2), 235-261. doi: 10.1080/17405620701556417

- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradović, J., & Masten, A. S. (2008). Acculturation and adaptation of immigrant adolescents in Greek urban schools. *International journal of psychology*, 43(1), 45-58. doi: 10.1080/00207590701804412
- Murray, K. E., & Marx, D. M. (2013). Attitudes toward unauthorized immigrants, authorized immigrants, and refugees. *Cultural diversity and ethnic minority psychology*, 19(3), 332-341. doi: 10.1037/a0030812
- O'Bryan, M., Fishbein, H. D., & Ritchey, P. N. (2004). Intergenerational transmission of prejudice, sex role stereotyping, and intolerance. *Adolescence*, 39(155), 407-426.
- Παπαγεωργίου, Ν., & Τσιρώνης, Χ. (2013). Φύλο, Μετανάστευση και Οικονομική κρίση στην Ελλάδα: Η τρέχουσα συζήτηση. *Culture and research*, 2, 101-120.
- Παυλόπουλος, Β., Ντάλλα, Μ., Καλογήρου, Σ., Μαρκούση, Δ., & Μόττη-Στεφάνιδη, Φ. (2009). Επιπολιτισμός και προσαρμογή μεταναστών εφήβων στο σχολικό πλαίσιο. *Ψυχολογία*, 16(3), 402-424.
- Palmieri, P. A., Chipman, K. J., Canetti, D., Johnson, R. J., & Hobfoll, S. E. (2010). Prevalence and correlates of sleep problems in adult Israeli Jews exposed to actual or threatened terrorist or rocket attacks. *Journal of clinical sleep medicine: JCSM: Official publication of the american academy of sleep medicine*, 6(6), 557-564.
- Paluck, E. L. (2011). Peer pressure against prejudice: A high school field experiment examining social network change. *Journal of experimental social psychology*, 47(2), 350-358. doi: 10.1016/j.jesp.2010.11.017
- Phinney, J. S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults: review of research. *Psychological bulletin*, 108(3), 499-514. doi: 10.1037/0033-2909.108.3.499
- Phinney, J. S., Horenczyk, G., Liebkind, K., & Vedder, P. (2001). Ethnic identity, immigration, and wellbeing: An interactional perspective. *Journal of social issues*, 57(3), 493-510. doi: 10.1111/0022-4537.00225

- Porter, J. R., & Washington, R. E. (1993). Minority identity and self-esteem. *Annual review of sociology*, 19(1), 139-161. doi: 10.1146/annurev.so.19.080193.001035
- Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: America's declining social capital. In *Culture and politics* (pp. 223-234). Palgrave Macmillan US.
- Ruble, D. N. (1994). A phase model of transitions: Cognitive and motivational consequences. *Advances in experimental social psychology*, 26, 163-214. doi: 10.1016/S0065-2601(08)60154-9
- Schmid, K., & Muldoon, O. T. (2015). Perceived threat, social identification, and psychological wellbeing: The effects of political conflict exposure. *Political psychology*, 36(1), 75-92. doi: 10.1111/pops.12073
- Schmid, K., Tausch, N., Hewstone, M., Hughes, J., & Cairns, E. (2008). The effects of living in segregated vs. mixed areas in Northern Ireland: A simultaneous analysis of contact and threat effects in the context of micro-level neighbourhoods. *International journal of conflict and violence*, 2(1), 56-71. doi: 10.4119/UNIBI/ijcv.27
- Schmitt, M. T., Spears, R., & Branscombe, N. R. (2003). Constructing a minority group identity out of shared rejection: The case of international students. *European journal of social psychology*, 33(1), 1-12. doi: 10.1002/ejsp.131
- Schweitzer, R., Perkoulidis, S., Krome, S., Ludlow, C., & Ryan, M. (2005). Attitudes towards refugees: The dark side of prejudice in Australia. *Australian journal of psychology*, 57(3), 170-179.
- Selfhout, M., Burk, W., Branje, S., Denissen, J., Van Aken, M., & Meeus, W. (2010). Emerging late adolescent friendship networks and Big Five personality traits: A social network approach. *Journal of personality*, 78(2), 509-538. doi: 10.1111/j.1467-6494.2010.00625.x

- Semyonov, M., Raijman, R., & Gorodzeisky, A. (2006). The rise of anti-foreigner sentiment in European societies, 1988-2000. *American sociological review*, 71(3), 426-449. doi: 10.1177/000312240607100304
- Sinclair, S., Dunn, E., & Lowery, B. (2005). The relationship between parental racial attitudes and children's implicit prejudice. *Journal of experimental social psychology*, 41(3), 283-289. doi: 10.1016/j.jesp.2004.06.003
- Spyrou, S. (2009). Between intimacy and intolerance: Greek Cypriot children's encounters with Asian domestic workers. *Childhood*, 16(2), 155-173. doi: 10.1177/0907568209104399
- Stephan, W. G., Renfro, C. L., Esses, V. M., Stephan, C. W., & Martin, T. (2005). The effects of feeling threatened on attitudes toward immigrants. *International journal of intercultural relations*, 29(1), 1-19. doi: 10.1016/j.ijintrel.2005.04.011
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. *Reducing prejudice and discrimination*, 23-45.
- Strohmeier, D., Kärnä, A., & Salmivalli, C. (2011). Intrapersonal and interpersonal risk factors for peer victimization in immigrant youth in Finland. *Developmental psychology*, 47(1), 248-258. doi: 10.1037/a0020785
- Swarm Jr, W. B. (1983). Self-verification: Bringing social reality into harmony with the self. *Social psychological perspectives on the self*, 2, 33-66.
- Tajfel, H. (1979). Individuals and groups in social psychology. *British journal of clinical psychology*, 18(2), 183-190. doi: 10.1111/j.2044-8260.1979.tb00324.x
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. CUP Archive.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *The social psychology of intergroup relations*, 33-47.

- Usui, E. (2008). *Education for democratic attitudes: the effectiveness of the we the people program in promoting political tolerance* (Doctoral dissertation, Teachers College, Columbia University).
- Van Zalk, M. H. W., Kerr, M., Van Zalk, N., & Stattin, H. (2013). Xenophobia and tolerance toward immigrants in adolescence: Cross-influence processes within friendships. *Journal of abnormal child psychology*, 41(4), 627-639. doi: 10.1007/s10802-012-9694-8
- Verkuyten, M. (2001). Global self-esteem, ethnic self-esteem, and family integrity: Turkish and Dutch early adolescents in The Netherlands. *International journal of behavioral development*, 25(4), 357-366.
- Verkuyten, M., & Thijs, J. (2002). Racist victimization among children in the Netherlands: The effect of ethnic group and school. *Ethnic and racial studies*, 25(2), 310-331. doi: 10.1080/01419870120109502
- Waddell, N., & Cairns, E. (1986). Situational perspectives on social identity in Northern Ireland. *British journal of social psychology*, 25(1), 25-31. doi: 10.1111/j.2044-8309.1986.tb00698.x
- Ward, C., & Kennedy, A. (1993). Where's the "culture" in cross-cultural transition? Comparative studies of sojourner adjustment. *Journal of cross-cultural psychology*, 24(2), 221-249. doi: 10.1177/0022022193242006
- Ward, C., & Masgoret, A. M. (2006). An integrative model of attitudes toward immigrants. *International journal of intercultural relations*, 30(6), 671-682. doi: 10.1016/j.ijintrel.2006.06.002
- Wise, L. R., & Tschirhart, M. (2000). Examining empirical evidence on diversity effects: how useful is diversity research for public sector managers?. *Public administration review*, 60(5), 386-394. doi: 10.1111/0033-3352.00102

Yakushko, O. (2009). Xenophobia: Understanding the roots and consequences of negative attitudes toward immigrants. *The counseling psychologist*, 37(1), 36-66. doi:

10.1177/0011000008316034

Constructing AcTive CitizensHip with European Youth. (2017). Retrieved November 23, 2017, from <http://www.catcheyou.eu/the-project/description/>